

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Michaela Chodounská

Užití a interpretace částice *náhodou* ve zjišťovacích tázacích větách

The use and interpretation of the particle *náhodou* in polar
interrogative clauses

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu své bakalářské práce, doc. Mgr. Radku Šimíkovi, PhD., za veškerou podporu, rady a připomínky. Bez jeho vstřícnosti a otevřenosti by práce nikdy nemohla vzniknout. V neposlední řadě bych též ráda poděkovala rodině a přátelům, zejména Andree, Barboře a Adéle, jež mi byly v posledních měsících nesmírnou oporou.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 7. května 2024

Michaela Chodounská

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá interpretací částice *náhodou* ve zjišťovacích tázacích větách v češtině. Ty jsou nahlíženy perspektivou sémantiky a pragmatiky, kdy se pro interpretaci částice jako zásadní jeví modalita, zejména pak epistemický a evidenciální bias. Částice *náhodou* získává specifický status, neboť je její distribuce omezena pouze na negativní zjišťovací tázací věty, které implikují pozitivní epistemický bias.

Vzhledem k tomu, že negativní tázací věty v češtině mohou vyjadřovat i nabídky či žádosti, vyvstává otázka, existuje-li možnost užití částice *náhodou* v nich. V korpusových datech se *náhodou* vyskytuje výhradně v nepřímých žádostech a nabídkách doprovázených modálními prostředky. Pro přímé žádosti a nabídky lze usuzovat, že užití *náhodou* bude vnímané jako méně přirozené, neboť modální prostředky nejsou přítomné a negace získává odlišný status než v tázacích větách epistemických.

K otestování hypotéz byl sestaven dotazníkový experiment hodnocení přirozenosti, jehož výsledky ukázaly, že je v kontextu žádosti či nabídky mluvčími částice *náhodou* vnímána jako méně přirozená, ovšem pouze v přímých zjišťovacích tázacích větách. Pro přímé i nepřímé zjišťovací tázací věty navíc vyvstala nepredikovaná interakce mezi gramatickým aspektem slovesa a epistemickým a neepistemickým čtením. Výsledky tak poskytly vhled nejen do možnosti užití částice a její interpretace, ale i rozlišení direktivních mluvních aktů dle gramatického aspektu slovesa.

Klíčová slova: tázací věty, zjišťovací tázací věty, mluvní akty, direktivní mluvní akty, částice, náhodou, zdvořilost

Abstract

The BA thesis deals with the interpretation of the particle *náhodou* in polar interrogative clauses in Czech. These are viewed from the perspective of semantics and pragmatics, where modality, in particular epistemic and evidential bias, appears to be crucial for the interpretation of the particle. *Náhodou* acquires a specific status, as its distribution is limited to negative interrogative clauses that presuppose a positive epistemic bias.

Since negative interrogative clauses in Czech can express offers or requests, the question arises as to whether there is a possibility of using the particle *náhodou* in them. In the corpus, *náhodou* occurs exclusively in indirect requests and offers accompanied by modal means; for direct requests and offers, it can be inferred that the use of *náhodou* will be perceived as less natural, since it is not accompanied by any modal means and negation acquires a different status than in epistemic interrogative clauses.

To test the hypotheses, an acceptability judgement task experiment was conducted. The results showed that the particle *náhodou* is perceived as less natural; however, only in direct polar interrogative clauses. Moreover, for both direct and indirect polar interrogative clauses, an unpredicted interaction between the grammatical aspect of the verb and the epistemic and non-epistemic readings arose. The results thus provided insight not only into the use and interpretation of the particle but also into the differentiation of directive speech acts according to the grammatical aspect of the verb.

Keywords: interrogative clauses, polar interrogative clauses, speech acts, directive speech acts, particles, *náhodou*, politeness

Obsah

1. Úvod	7
2. Zjišťovací tázací věty	8
2.1 Formální rozlišení	8
2.2 Polarita	9
2.2.1 Negace	10
2.2.2 Nízká negace	11
2.2.3 Vysoká negace	11
2.3 Modalita	12
2.3.1 Epistemický bias	12
2.3.2 Evidenciální bias	13
2.4 Částice	13
2.4.1 Epistemické částice	14
2.5 Částice <i>náhodou</i> ve zjišťovacích tázacích větách	15
2.5.1 Polarita	15
2.5.2 Modalita	16
2.5.3 Částice <i>snad</i> a <i>třeba</i>	16
2.5.4 Pozice	17
3. Distribuce částice <i>náhodou</i> dle typu zjišťovací tázací věty	18
3.1 Epistemické tázací věty	18
3.2 Nabídky a žádosti	18
3.3 Zdvořilost	19
3.4 Status negace	20
3.5 Hypotézy	21
4. Experiment	23
4.1 Celkové zpracování	23
4.2 Metoda a sběr dat	24
4.3 Přímé zjišťovací tázací věty	24
4.3.1 Zpracování	24
4.3.2 Predikce	25
4.3.3 Výsledky a diskuze	25
4.4 Nepřímé zjišťovací tázací věty	28
4.4.1 Zpracování	28
4.4.2 Predikce	29
4.4.3 Výsledky a diskuze	29
4.5 Výplňkové experimenty	31
4.5.1 Zpracování	31
4.5.2 Predikce	33
4.5.3 Výsledky a diskuze	34
4.6 Shrnující diskuze	34
4.6.1 Performativita zjišťovacích tázacích vět	35
4.6.2 Důsledky pro interpretaci částice <i>náhodou</i>	35
5. Závěr	37
Literatura	38

1. Úvod

Forma zjišťovacích tázacích vět se zásadně liší v závislosti na komunikačním záměru mluvčího. Typicky zjišťovací tázací věty vyjadřují význam související s platností či neplatností propozice, jejich kontextovým zapojením však mluvčí může dosáhnout i jiného významu a tázací větu formulovat jako mluvní akt, který vyjádřením předjímá vykonání další činnosti.

Mezi takové direktivní mluvní akty patří nabídky a žádosti. Ty jde zjišťovací tázací větou vyjádřit jak přímým, tak nepřímým způsobem (Searle 1975, Grepl 2017) v závislosti na míře zdvořilosti, která se do formy zřetelně propisuje.

(1)	a.	<i>Uvař mi čaj.</i>	počáteční imperativ (jádro sdělení)
	b.	<i>(Ne)uvaříš mi čaj?</i>	přímá žádost ve formě zjišťovací otázky
	c.	<i>(Ne)mohla bys mi uvařit čaj?</i>	nepřímá žádost ve formě zjišťovací otázky

Zdvořilostní strategie jsou různého typu a realizují se gramatickými prostředky i lexikálně, např. užitím částic. Jednou z těchto částic je právě *náhodou*, které se objevuje zejména v nepřímých nabídkách a žádostech, neboť k možnosti se v těchto typech vyskytnout potřebuje specifické sémantické a pragmatické podmínky.

(2)	a.	<i>Nemohla bys mi náhodou uvařit čaj?</i>	nepřímá žádost
	b.	<i>*Neuvaříš mi náhodou čaj?</i>	přímá žádost

Přímé žádosti tyto podmínky neposkytují a částici *náhodou* v nich proto nelze použít. V případě, kdy je *náhodou* užito ve zjišťovací tázací větě ve funkci přímé žádosti či nabídky, je mluvčími interpretována jako tázací věta epistemická, tj. doptávající se na stav skutečnosti vzhledem k propozici, a je v daném kontextu tudíž méně přirozená. Částice *náhodou* tak z tohoto hlediska funguje jako ilokuční modifikátor, který blíže specifikuje funkci dané výpovědi.

Cílem bakalářské práce je i) na základě teoretických předpokladů spjatých se sémantikou a pragmatikou zjišťovacích tázacích vět přiblížit interpretaci částice *náhodou* a ii) popsat možné důsledky této interpretace pro distribuci *náhodou* v různých typech direktivních mluvních aktů.

V druhé kapitole práce se pokusíme blíže nastínit sémantiku a pragmatiku zjišťovacích tázacích vět, které jsou určující pro vymezení významu částice *náhodou* a pro podmínky jejího výskytu v různých typech výpovědí. Ve třetí kapitole dále poskytujeme přehled výskytu částice dle typu direktivních mluvních aktů a omezení, která jsou s nimi pro distribuci částice spjatá. V praktické části práce, jež je reprezentována čtvrtou kapitolou, je popsán experiment, který testuje stanovené hypotézy na základě bližší specifikace užití částice *náhodou* ve zjišťovacích tázacích větách pojednaných v teoretické části. Pátá kapitola je pak závěrečným zhodnocením výsledků a jejich usouvztažením s aktuálními problémy zjišťovacích tázacích vět v češtině a direktivními mluvními akty obecně.

2. Zjišťovací tázací věty

Těžištěm pro uchopení významu částice *náhodou* a částic obecně ve zjišťovacích tázacích větách je samotná povaha tázacích vět v češtině. Jakožto formální typ se realizuje buď jako přímá tázací věta, či jako nepřímá, přičemž každý z těchto typů doprovází odlišné syntaktické rysy (Meyer 2017).

Přímé zjišťovací tázací věty realizované otázkou jsou typem výpovědi, které jsou adresátovi kladeny primárně se záměrem vyjasnění platnosti propozičního obsahu, mluvčí tak zjišťuje, jaká ze dvou možných alternativ odpovídá objektivní skutečnosti (Běličová 1989). V posledních letech jsou však zjišťovací otázky v centru zájmu i díky postojům mluvčího, které v souvislosti s formou a kontextuálním zapojením dávají vyvstat dalším významům.

V porovnání s jejich pomyslným protějškem, doplňovacími otázkami, které od adresáta elicitují chybějící informaci v diskurzu aktuální komunikační situace, se zjišťovací otázka soustředí na platnost propozice jako celku.

(3)	a.	<i>Kdy dnes přijede?</i>	doplňovací otázka
	b.	<i>Přijede dnes?</i>	zjišťovací otázka

Otázky obecně, tedy jak zjišťovací, tak doplňovací, do diskurzu nezačleňují propozice, které účastníci diskurzu v momentě promluvy oba současně vnímají jako pravdivé či nepravdivé. Z funkčního hlediska se jedná o operátory, jež fungují na řídicí úrovni, tj. určující pro vývoj komunikační situace, společného základu (z ang. *common ground*, viz Stalnaker 1991, Repp 2013 a další). Tato řídicí pozice otázek tkví především v jejich schopnosti podílet se na zapojení propozic do společného základu, neboť signalizují komunikačnímu partnerovi, jak se má společný základ vyvíjet a jaké jsou komunikační záměry. Změna v základu však není na mluvčím, který tuto otázku artikuluje, ale na komunikačním partnerovi, jenž za předpokladu kooperačního principu svou odpovědí propozici do společného základu zapojí či nikoliv (Repp 2013: 5). Na rozdíl od deklarativních vět tak otázky nezapojují propozici do společného základu přímo, pouze adresátovi navrhuje způsob, jak se diskurz může dále odvíjet.

Z pohledu pragmatiky ilokučních aktů otázky neoperují v doméně pravdivostní hodnoty, jejich charakter odpovídá direktivním mluvním aktům (Austin 1962; Searle 1969, 1976 a dále), mluvčí tedy pokládá otázku primárně z důvodu přimět adresáta vykonat požadované. Požadovaným může v závislosti na situaci být právě buď již zmíněná odpověď jako ověření platnosti propozice, nebo může nabývat podoby nabídky či žádosti, která předjímá adresátovu další činnost. Otázky tak oplývají komunikační silou, jež vyplývá z komunikačního záměru mluvčího (Hirschová 2017b), a konverzačního partnera vyzývá k činnosti, která může nabývat různých podob.

V práci se budeme dále věnovat již pouze zjišťovacím tázacím větám, a to jak přímým, tak nepřímým, neboť pouze v nich se odráží modální postoje, které umožňují výskyt částic, jíž je právě např. částice *náhodou*, jež je v centru zájmu naší analýzy.

2.1 Formální rozlišení

Formou se zjišťovací tázací věty realizují dvěma možnými způsoby. Přímá tázací věta nabývá formy otázky a vzniká tak situace, kdy mluvčí získává odpověď od adresáta v rámci aktuální komunikační situace. Nepřímá tázací věta se realizuje pomocí vedlejší věty obsahové a vyjadřuje

postoje k propozici či reprodukuje řeč, čímž podává faktickou informaci o otázce položené v odlišném momentě, než je moment aktuální promluvy.

Otázky tedy představují takovou formu výpovědi, která předjímá přítomnost mluvčího, jenž otázku pokládá v aktuální komunikační situaci. V češtině je jejich syntaktická realizace jak interogativního slovosledu, tj. se slovesem v iniciální pozici, tak slovosledu deklarativního (viz Staňková 2023). Určující pro otázkovou interpretaci je především intonace, která je stoupavá v případě, kdy je sloveso iniciální, i v případě, kdy se jedná o otázku v deklarativním slovosledu.

Nepřímá zjišťovací tázací věta se pak realizuje pomocí vedlejší věty, jež se stává vyjádřením postoje k propozici či reprodukci prvotní výpovědi, tzv. převzatou informaci (z ang. *reported speech*). Jedná se o obsahové věty, často též nazývané jako závislé zjišťovací otázky, a typicky se uvozují spojkou *jestli* nebo *zda*, marginálně se v tomto typu vět vyskytuje i *zdali*, *-li* (Meyer 2017). Vzhledem k tomu, že primární snahou mluvčího není položit otázku komunikačnímu partnerovi (ilokuční síla se v tomto typu vytrácí), se nepřímé zjišťovací tázací věty realizují klesavou intonací.

(4)	a.	<i>Přijede dnes?</i>	přímá zjišťovací tázací věta (otázka)
	b.	<i>Ptala se, jestli dnes přijede.</i>	nepřímá zjišťovací tázací věta

2.2 Polarita

Zásadní distinkce, kterou mezi různými typy zjišťovacích tázacích vět lze činit, tkví v jejich polaritě. Přímé i nepřímé zjišťovací tázací věty mohou nabývat pozitivní nebo negativní polarity, přičemž se vždy jedná o negativní polaritu realizovanou na prefixu slovesa.

(5)	a.	<i>Přijede (*náhodou) už dnes?</i>	pozitivní tázací věty
	b.	<i>Ptala se mě, jestli (*náhodou) přijede už dnes.</i>	
	c.	<i>Nepřijede náhodou už dnes?</i>	negativní tázací věty
	d.	<i>Ptala se mě, jestli náhodou nepřijede už dnes.</i>	

Rozdíly mezi pozitivními a negativními zjišťovacími tázacími větami jsou v české literatuře nemálo se objevujícím tématem, přičemž pozornost je obrácena především k otázkám. V reflexi možných rozdílů mezi pozitivními a negativními otázkami se vyskytují autoři, kteří vnímají oba typy jako vesměs zaměnitelné (Šmilauer 1969, Bauer – Grepl 1980, Daneš et al. 1987), jiní se však shodují na negativních otázkách jako typu, který kromě snahy o ověření platnosti propozice vyjadřuje i další modalitu (Grepl 1979a, 1979b; Štícha 1984, Běličová 1983, 1989, Malá 2008, Kopecký 2010), a to zejména modalitu spojenou s mluvčím, který otázku pokládá. V porovnání s jejich pozitivními protějšky tak lze soudit, že negativní otázky dávají vyvstat dalším modálním významům.

Pro pozitivní tázací věty na základě literatury usuzujeme, že se napříč typologií jedná o neutrální varianty, které dalších typů modalit mohou nabývat pouze ve specifických kontextech a preferovaně v doprovodu částic, které další významy posilují (pro částici *snad* v pozitivních tázacích větách viz Koštejnová v přípravě).

Neboť se v práci zaobíráme především částicí *náhodou*, podrobný popis bude poskytnut pro negaci, která je v případě jejího užití obligatorní.

2.2.1 Negace

V české lingvistické tradici se k záporu ve zjišťovacích tázacích větách, zejména otázkách, a typům modalit s nimi spojeným vyjadřuje především Běličová (1983, 1989), která argumentuje, že pokud zjišťovací otázka obsahuje negativní predikát, nemůže se jednat o nepříznakovou variantu. S vyjádřenou negací vždy existuje určitý odhad mluvčího ohledně očekávané odpovědi, čímž zároveň otázka předjímá inklinaci k jedné z těchto možností.

Další klasifikaci poskytuje Štícha (1984), který se u záporných otázek soustředí na modalitu související s mluvčím, základní rozlišení však spatřuje v celkové orientaci otázky. Otázky dělí na ty, jež jsou orientovány výhradně na mluvčího, a na ty, jež jsou orientovány na adresáta se záměrem vykonání další činnosti (ve Štíchově pojetí do této kategorie spadají dvě skupiny, a to návrhy a nabídky).

Dle autorů je tak negace spojená výhradně s mluvčím a podoba zjišťovací otázky je závislá na modalitě, kterou mluvčí spolu s otázkou sděluje. Neboť však v české literatuře zvláštní pozornost není dána potenciálně přítomnému typu modalit, který se na významu a formě zjišťovacích otázek podílí i z hlediska kontextového zapojení, většinou se literatura zaobírá především negací v interogativních typech zjišťovacích otázek a nepojímá negaci jako významově odlišnou v různých slovosledných realizacích.

Zahraniční literatura (Romero – Han 2004, AnderBois 2019, Goodhue 2022) pro negaci v otázkách rozlišuje mezi dvěma funkčními typy, které odlišně realizují vztah k platnosti propozice, a to dle pozice negativního operátoru ve větě. Tento vztah byl popsán jako vysoká a nízká negace (z ang. *high a low negation*), přičemž pozice negativního operátoru má za následek rozdílné licencování polaritních výrazů a negaci odlišné podoby propozice.

(6)	a.	<i>Is [he not coming today]?</i>	nízká negace, mluvčí se přesvědčuje o neplatnosti propozice
	b.	<i>Isn't [he coming today]?</i>	vysoká negace, mluvčí se přesvědčuje o platnosti propozice

V tomto pojetí se o nízkou negaci jedná v případě, kdy se mluvčí doptává na neplatnost propozice (Ladd 1981, Repp – Geistv tisku), negativní operátor je tak součástí propozice, která je předmětem otázky. Naopak v případě vysoké negace se mluvčí doptává na platnost propozice, což je dáno pozicí negativního operátoru vně propozice, jež je předmětem otázky.

Vzhledem k rozdílné realizaci zjišťovacích otázek a odlišných prostředků vyjadřujících negaci nelze pro češtinu spatřovat zcela ekvivalentní podobu nízké a vysoké negace. U rozlišení těchto podtypů proto vycházíme především ze závěrů Staňkové (2023), která mezi nimi rozlišuje na bázi slovosledu a užití polaritních výrazů.

V češtině, která užívá negativní shody, tedy dvou prostředků vyjádření negace v jedné výpovědi bez neutralizujícího efektu, se rozdílný typ negace nemůže zakládat na pozici negativního operátoru, resp. pozici negativních operátorů. Negativní zjišťovací otázka tak vždy bude vyjádřena prefixem na slovese, pokaždé za doprovodu odlišného typu polaritních výrazů a v jiné slovosledné realizaci.

U nepřímých tázacích vět dochází ke dvěma typům realizace negace na slovese, a to buď na slovese maticové věty, nebo na slovese vedlejší věty obsahové. Negace maticového slovesa však úzce souvisí i s typem predikátu, jenž se v této pozici nachází. Pokud se negace objevuje na slovese vedlejší věty obsahové, předjímá podobné premisy jako přímé zjišťovací tázací věty, a to alespoň přítomností epistemického biasu (čti [bájes]) mluvčího, tj. nositele postoje vyjádřeného predikátem hlavní věty.¹

2.2.2 Nízká negace

Čeština nízkou negací v přímých zjišťovacích tázacích větách realizuje především deklarativním slovosledem, jedná se však spíše o preferenční čtení, nikoliv samostatně vydělenou kategorii. Experimentální výsledky na češtině ukazují, že mluvčí češtiny mezi vysokou a nízkou negací nerozlišují zcela jasně, zjišťovací otázky deklarativního typu tak mohou vykazovat možnosti obou čtení, tj. jak nízkého, tak vysokého (Staňková 2023).

To, co je pro interpretaci nízké negace zásadní, je licencování negativně polaritních výrazů, tedy lexikálních prostředků objevujících se výhradně v negativních kontextech (Dočekal 2017). V češtině se jedná o záporná zájmena či totalizátory *žádný*, *nikdo* nebo *nic*.

Negativní zjišťovací otázky se obecně vyznačují především implikací pozitivního epistemického biasu, u interakce s evidencialitou však dochází k užším možnostem užití. Data pro češtinu nízkou negací ve zjišťovacích otázkách spojují především s negativní evidencí.

- (7) a. *Klára nenamalovala žádný obraz?* nízká negace

2.2.3 Vysoká negace

Zjišťovací otázky s vysokou negací typicky implikují, že mluvčí má nebo měl očekávání kompatibilní s pozitivní odpovědí (Sudo 2013), vyjadřují tak přednostně pozitivní epistemický bias.

Experimentální data (Staňková 2023) ukazují, že se otázky s vysokou negací mohou vyskytovat v kontextech jakékoliv evidenciality, mluvčí jako srovnatelně přirozené vnímají otázky v kontextech s negativní, pozitivní i neutrální evidencí.

Vysoká negace je přisouzena především otázkám interogativního slovosledu, neboť takové zjišťovací otázky nemohou licencovat negativně polaritní výrazy; mluvčí však vysokou negací vnímají jako přirozenou i v deklarativním slovosledu (tamtéž). V porovnání s nízkou negací je vysoká negace slučitelná jen s pozitivně polaritními výrazy, v češtině neurčitými zájmeny *nějaký*, *někdo* nebo *něco*.

- (8) a. *Nenamalovala Klára nějaký obraz?* vysoká negace, interogativní slovosled
b. *Klára nenamalovala nějaký obraz?* vysoká negace, deklarativní slovosled

¹ V bakalářské práci se kloníme k užití anglického termínu *bias*. Činěno je tak zejména z důvodu absence odpovídajícího termínu v češtině, jenž by zachycoval významové nuance nutné k uchopení dále popsaných konceptů spjatých se zjišťovacími tázacími větami.

2.3 Modalita

Jak již bylo nastíněno u vymezení jednotlivých typů negace, polarita tázací věty je úzce spjatá s modalitou související s postojem mluvčího a zapojením do kontextu komunikačního diskurzu. V případě tázacích vět se jedná o koncept epistemického biasu a pod epistemickou modalitu spadajícího evidenciálního biasu (Palmer 1986, De Haan 1999).

V české literatuře je modalita popsána jako přídavná informace mimo vlastní obsah propozice týkající se způsobu platnosti tohoto obsahu (Blaszczyk – Karlík 2017). Pojetí, jež je nejbližší terminologii užívané pro inklinace mluvčího ve zjišťovacích tázacích větách, je pojetí Dokulilovo (1954), který modalitu popisuje jako jazykové vyjádření vztahu propozice ke stavu objektivní skutečnosti a postojům (či psychickým stavům) mluvčího. V tomto smyslu tedy typy modalit vyděluje dvě, objektivní modalitu vztahující se ke skutečnosti a subjektivní modalitu vztahující se k mluvčímu.

Pro zjišťovací otázky a jejich podobu soudí Běličová (1983), že je modalita, především pak předpoklad mluvčího ve vztahu k platnosti propozičního obsahu, určujícím prvkem, na jehož základě mluvčí položí kladnou nebo zápornou variantu. Zároveň pak s vydělením prezumptivních a dubitativních zjišťovacích otázek soudí, že se tento předpoklad pro oba typy liší; zatímco u prezumptivních mluvčí užívá kladné otázky za předpokladu kladné odpovědi, položení dubitativní zjišťovací otázky funguje na odlišném principu, kdy položením kladné otázky mluvčí předjímá negativní odpověď a naopak.

Zjišťovací otázky tak i dle české literatury nejsou pouze snahou o ověření platnosti propozice, mluvčí přihlíží i k dalším okolnostem, mezi něž patří právě kontextuální evidence nebo předpoklad, který mluvčí vůči platnosti propozice zaujímá.

Pro nepřímé zjišťovací tázací věty však platí, že ztrácí svou modální samostatnost. O modalitě celého souvětí rozhoduje modalita maticové věty (Grepel 1965), neboli lexikální obsazení pozice, která přísluší řídicímu výrazu maticové věty. Původní modalita, která byla prvně součástí projevu, jenž je obsahem vedlejší věty, se při translaci do roviny nepřímé řeči neutralizuje a dochází k výrazové nivelizaci (Sedláček 1971: 227).

2.3.1 Epistemický bias

Modalita, jež reflektuje vztah mluvčího k propozici, se nazývá epistemický bias. Ve zjišťovacích otázkách je epistemický bias vyjádřením předpokladu či domněnky tazatele ohledně možné odpovědi adresáta dané otázky. V závislosti na podobě předpokladu nabývá dvou základních hodnot.

V případě, že mluvčí věří či doufá v pozitivní odpověď adresáta, příp. ji pokládá za pravděpodobnou, je epistemický bias kladné hodnoty, je pozitivní. Pozitivní epistemický bias je pak úzce spojen s vysokou negací, neboť jednou ze základních premis položení tohoto typu zjišťovací otázky je předpoklad předjímající pozitivní odpověď. Otázky s nízkou negací může pozitivní epistemický bias doprovázet též, stojí však v konfliktu s negativním evidenciálním biasem.

Naopak, pokud mluvčí věří či doufá v negativní odpověď, epistemický bias nabývá záporné hodnoty, je negativní (docílení negativního epistemického biasu lze zejména užitím částice *snad*,

neboť částice dovoluje interakci mezi epistemickým a evidenciálním biasem, který je reflektován v podobě zjišťovací otázky, viz Koštejnová v přípravě).

Jak již bylo řečeno, pro nepřímé zjišťovací tázací věty je epistemický bias přítomný, avšak vztahuje se k nositeli postoje vyjádřeného predikátem hlavní věty. Negace získává vlastnost indexikality, epistemický bias původně vyjádřený mluvčím zjišťovací otázky, která je vyjádřená vedlejší větou, se pořád vztahuje k témuž mluvčímu, nikoliv k mluvčímu, jenž o otázce podává faktickou výpověď.

(9)	1.	Klára získala pozici jako sestřička v nemocnici.	negativní evidence
	a.	<i>Není Klára náhodou malířka?</i>	pozitivní ep. bias
	2.	Klára dostala zakázku na namalování obrazu.	pozitivní evidence
	b.	<i>Je snad Klára malířka?</i>	negativní ep. bias

2.3.2 Evidenciální bias

Evidenciální bias, též kontextuální inference, je modalitou reflektující vztah objektivní skutečnosti k propozici. V návaznosti na evidenci plynoucí z relevantních aspektů objektivní skutečnosti je položena zjišťovací otázka, jejíž podoba odpovídá implikované platnosti.

Za kontext se v tomto případě považuje především kontext přímo předcházející, který je součástí aktuálního diskurzu probíhajícího mezi mluvčími. V případě, kdy informace, jež je součástí tohoto kontextu, přináší evidenci pro pozitivní odpověď, zjišťovací otázkou mluvčí vyjadřuje pozitivní evidenciální bias. Naopak v případě, kdy informace přináší evidenci pro negativní odpověď, mluvčí zjišťovací otázkou vyjadřuje negativní evidenciální bias.

V nepřímých zjišťovacích tázacích větách se evidenciální bias jeví jako neplatný. Neboť se propozice nachází v kontextu promluvy, kde mluvčí pouze odkazuje k řečenému mimo moment současné promluvy, kontextuální evidence původní zjišťovací otázky již není aktuální a účastníci promluvy k podmínkám původní situace nemohou odkazovat; evidence v daném kontextu musí být explicitně tematizována, aby se k dané propozici mohla vztáhnout.

(10)	1.	Klára je malířka, ale už dva roky nic nenamalovala.	negativní ev. bias
	2.	Klára je malířka a má svůj vlastní ateliér.	neutrální ev. bias
	3.	Klára je malířka a každý měsíc namaluje jeden obraz	pozitivní ev. bias
	a.	<i>Nenamalovala Klára nějaký obraz?</i>	

2.4 Částice

Částice jsou nahlíženy jako synsémantika nezapojující se do větné struktury, vzhledem ke všeobecným snahám o jemnější kategorizaci se však dá mluvit spíše o oslabení významu, nikoliv jeho úplné absenci (Vondráček 1999). Oslabení sémantiky tak může dát vzniknout jiným hodnotám, tj. především pragmatické, o které svědčí schopnost částic operovat na rovině diskurzu (Šindelářová – Štěpánková 2021, pro němčinu např. Bayer – Obenauer 2012).

V dosavadní české literatuře jsou částice pojímány jako kategorie s rozsáhlou vnitřní organizací, jež se zakládá primárně na typu modality, které částice vůči propozici vyjadřují (Čermák 2008 a další). Široké spektrum významů je pak podřízeno především kontextu, neboť právě kontextuální podmínky dovolují interpretovat částici jako prostředek vztahující se k mimojazykové realitě.

Status modálního prostředku, který se nezapojuje do větné struktury a není ve vztahu s dalšími větnými členy, částice navíc činí specifickými i z hlediska jejich pozice ve větě či přímo ve zjišťovací tázací větě přímého i nepřímého typu.

Částice se nemohou nacházet v intonačně zdůrazněné pozici, tedy finální pozici ve větě, která je v českém slovosledu výchozí akcentovanou pozicí. Kanonicky se tedy vyskytují převážně v levé periférii středního pole věty (mezi tématem a rématem, viz Nekula 2017c pro modifikační částice) neboli též přímo napravo od Wackernagelovy pozice (Wackernagel 2020) v těsné blízkosti klitického trsu.

Pro češtinu však lze modální částice zaznamenat i na iniciální pozici jak v deklarativních větách, tak ve zjišťovacích tázacích větách.² Tato pozice je však marginální a lze se domnívat, že z významového hlediska nekanoničnost pro interpretaci výpovědi bude mít zásadní vliv.

Podstatným aspektem je i funkce částic v dalších direktivních mluvních aktech reprezentovaných zjišťovací tázací větou. Nekula (2017a) se v souvislosti s tím a s odkazem na MČ 2 (1986: 231) soustředí na jejich výskyt ve výzvách. Částice jsou zde chápány jako indikátory jednoznačně vymezující ilokuční roli výpovědi. Nekula však jejich funkci popisuje především jako prvek, který ilokuční význam výpovědi (spíše než určuje) zjednodušuje. Jejich role tak není přímá signalizace, ale spoluindikace ilokuční role výpovědi, která je předmětem dalšího vyjednávání (schopnost částic specifikovat mluvní akty lze též spojovat s jejich funkcí jako operátory na diskurzí úrovni, viz sekce 2.4.1).

2.4.1 Epistemické částice

Epistemické částice, v české literatuře častěji označované jako postojové částice, jsou částice, které v rámci výpovědi vyjadřují postoj či předpoklad mluvčího k platnosti propozice.

Specifickými jsou pak epistemické částice, jež se vyskytují ve zjišťovacích tázacích větách. Grepl (1987) tvrdí, že se jedná výlučně o částice *snad*, *náhodou* a *třeba* a ze sémantického hlediska je popisuje jako prostředky vyjadřující neurčitý odstín očekávání, který je často spojen s odstínem naděje, eventuálně obavy (tamtéž: 324). Popsaná neurčitost očekávání dle Dřímala (2008) souvisí i s tím, že mluvčí považuje kladnou odpověď sice za pravděpodobnější, nikoliv však za velmi pravděpodobnou, což se dále promítá např. právě do polarity otázky.

Kategorie epistemických částic je vymezena naznačením vztahu mluvčího k propozici a její pravdivosti. Epistemický význam je pak často spojován s jistotní modalitou jako celkem (AGSČ 2013) a obdobnou modální funkcí částic jako u dalších modálních prostředků, kterými je například užití modálního slovesa, futura nebo kondicionálu, jež jsou určující v případě distinkce mezi typy direktivních mluvních aktů a uplatňování zdvořilostních strategií. Ve zjišťovacích tázacích větách užitím částic mluvčí navíc signalizuje ilokuční roli výpovědi v diskurzu a mluvní akt specifikuje tak, aby byla adresátovi jasná komunikační funkce.

²V deklarativních větách však částice *náhodou* získává jiný významový odstín, který je ryze odporovací a pomyslně zaměnitelný s *ale*.

Pro modální částice navíc usuzuje Repp (2013), že jednou z jejich funkcí je zapojení propozice do aktuálního společného základu. Obrací adresáta k informaci, která byla zmíněna v kontextu komunikace, jež proběhla, a to jak např. mimo aktuální komunikační situaci, tak i v přímo předcházejícím kontextu, nebo poukazuje k očekáváním či přesvědčením mluvčího. Vzhledem k povaze otázek ve vztahu ke společnému základu, jak byl vymezen v návaznosti na Repp (2013) v sekci 2, lze soudit, že v otázkách modální částice indikují preferenci ve způsobu zapojení propozice. Samotná zjišťovací otázka touto schopností neoplývá, pouze navrhuje způsob, jak by se měla odvíjet komunikační situace, za užití dalších prostředků včetně částic však může vyjádřit preferenci v konkrétní podobě vývoje této situace.

2.5 Částice *náhodou* ve zjišťovacích tázacích větách

Částice *náhodou* v českých zjišťovacích tázacích větách vyžaduje konkrétní sémantické a pragmatické podmínky, které lze popsat na základě terminologie vymezené v předcházejících kapitolách. Cílem nadcházející kapitoly je tak podat usouvztažení mezi těmito koncepty a pojednáními v literatuře na datech nalezených v korpusu a experimentálních datech z nedávné doby (Staňková 2023). Veškerá data byla získána z korpusu psané češtiny SYN v11 (Křen et al. 2022) a analyzovány byly jak zjišťovací tázací věty přímé, tak nepřímé.

2.5.1 Polarita

Literatura reflektující přítomnost částice *náhodou* ve zjišťovacích otázkách popisuje negaci jako jeden z prvků, jež částici doprovází, nenazývá ji však nutně jako obligatorní (Grepel 1987). Výskytu *náhodou* výlučně v negativních otázkách si všímá zejména Kopecký (2010, dále např. Dřímál 2008), který zmiňuje i přítomnost preference kladné odpovědi, tedy pozitivní epistemický bias.

Korpusová data pozorování negace jako obligatorního prvku potvrzují. Ze 100 náhodných výskytů částice *náhodou* v přímých i nepřímých zjišťovacích tázacích větách negace doprovází částici ve 100 % případech.

Negaci užitou za přítomnosti *náhodou* lze navíc specifikovat jako vysokou negaci, neboť v přímých zjišťovacích tázacích větách se *náhodou* vyskytuje z 99 % v interogativním slovosledu, tj. se slovesem v iniciální pozici, licencujícím pouze pozitivně polaritní výrazy. V přímých zjišťovacích tázacích větách se ze 100 výskytů pozitivně polaritní výraz vyskytuje v 8 %, v nepřímých dokonce ve 13 %.

Kontext nízké negace lze u *náhodou* v datech spatřit pouze jednou, *náhodou* se vyskytuje na kanonické pozici v deklarativní otázce za doprovodu negativně polaritního výrazu. Ukazuje se tak, že výskyt v otázkách s negací tohoto typu není zcela vyloučen, jedná se však o výskyt velmi marginální, který je podřízen aktuálním komunikačním potřebám.

Jak dokazuje experimentální výzkum z nedávné doby (Staňková 2023), zasazení částice *náhodou* do pozitivních zjišťovacích otázek ukázalo rovnoměrné rozložení hodnocení bez majoritního příklonu k přirozenosti či nepřirozenosti. Mluvčí nehodnotili otázky jako jednoznačně nepřirozené, dle výsledků se ale lze domnívat, že na straně mluvčích je přítomnost *náhodou* v tomto typu otázek či obecně tázacích vět nepreferovaná a kognitivně náročná na zpracování.³

³ Je však třeba poznamenat, že částice *náhodou* v pozitivních otázkách byla Staňkovou testována pouze ve dvou stimulech v rámci výplňkových položek, nejedná se tedy o statisticky spolehlivá data.

2.5.2 Modalita

V návaznosti na negaci vyvstává i otázka epistemického a evidenciálního biasu, které zjišťovací tázací věty spolu s částicemi vyjadřují.

Jak již bylo nastíněno, *náhodou* se vyskytuje pouze v otázkách s negací, téměř výhradně pak v otázkách s vysokou negací. Pro zjišťovací otázky tohoto typu je základní premisou implikace pozitivního epistemického biasu, který se stává obligatorní podmínkou i pro výskyt *náhodou*.

Užitím zjišťovací otázky s vysokou negací mluvčí signalizuje, že považuje pozitivní odpověď za možnou, zapojením částice *náhodou* však dává najevo, že možnost může být realizována i v méně pravděpodobných situacích. Postoj mluvčího je tak použitím částice *náhodou* oslaben, současně je však posílena případná negativní odpověď adresáta a mluvčí adresátovi dává možnost vyslovit silné negativní tvrzení (Šimík v tisku).

Primární pozitivní epistemický bias je v případě přítomnosti *náhodou* vypovídající i z hlediska evidenciality. Ačkoliv je obecnou základní premisou pro negativní zjišťovací otázky neschopnost se vyskytovat v kontextech poskytujících pozitivní evidenci, experimentální výsledky pro otázky s vysokou negací v češtině dokazují, že jejich užití evidencí není podmíněno a otázky jsou mluvčími vnímány stejně přirozeně nehledě na podobu kontextu.

Charakter zjišťovacích otázek s částicí *náhodou* nalezených v korpusu však napovídá, že *náhodou* je spjato především s negativním a neutrálním evidenciálním biasem. Pro epistemickou částici, která plní ve zjišťovacích tázacích větách funkci ilokučního specifikačtoru činícího z původní výpovědi silnější variantu, lze usuzovat, že preferovaným kontextem je ten, jenž poskytuje evidenci negativní či žádnou.

Na základě kontextů, jež poskytuje korpus, se tak *náhodou* jeví jako částice, která je s pozitivní evidencí neslučitelná, neboť je nepravděpodobné, že mluvčí v otázce tematizuje podnět, který na základě vlastního předpokladu vnímá jako nepravděpodobný, ačkoliv mu kontext poskytuje evidenci, která nepravděpodobnost zcela vylučuje.

2.5.3 Částice *snad* a *třeba*

Polarita a modalita z *náhodou* činí částici, jež oplývá specifickým významem spjatým pouze s určitými podobami komunikační situace. Specifický význam částice lze vydělit i porovnáním s dalšími částicemi, jež se ve zjišťovacích tázacích větách objevují, tedy s částicemi *snad* a *třeba*.

K částici *snad* se vyjadřuje především Žaža (1979), který spatřuje významové protnutí *snad* a *náhodou* v negativních zjišťovacích otázkách. Charakter částice *snad* však vychází z odlišných premis a jak ukazuje dosavadní korpusový výzkum (Koštejnová v přípravě), lze usuzovat, že částice *snad* se uplatňuje v širší škále zjišťovacích tázacích vět, u kterých negace není obligatorním aspektem. *Snad* se objevuje v tázacích větách pozitivních i negativních a jako zásadní se jeví interakce mezi tázací větou a vyjadřovanými typy modalit, převážně pak evidencialitou.

Polarita otázky se odvíjí od významu, jenž je užitím částice *snad* určen, na rozdíl od *náhodou*, které pouze specifikuje významy spjaté se zjišťovacími otázkami s vysokou negací. O této povaze *náhodou* lze soudit na základě možnosti částici libovolně dosadit do epistemických otázek bez možnosti tuto otázku činit nepřirozenou (totéž nelze soudit pro otázky se *snad*, neboť *snad* je částicí, která je určujícím aspektem pro výslednou polaritu).

Největší významové protnutí lze spatřovat pro částici *třeba*, a to pak zejména v případě, že se částice nachází v kanonické pozici v otázce. Pro částici *třeba* je typický výskyt zejména v negativních otázkách (Grepel 1987) a zároveň schopnost vyjmenovat nepravděpodobné možnosti (Nekula 2017b), jež však mluvčí sám pokládá za potenciálně platné. Vzhledem k *náhodou* ve zjišťovacích otázkách jako diskurzivnímu operátoru, jenž zahrnuje do sdíleného základu nepravděpodobné možnosti, lze soudit, že částice *třeba* je prostředkem fungujícím na obdobném principu.

2.5.4 Pozice

Z hlediska pozice se *náhodou* v 99 % výskytů v přímých zjišťovacích tázacích větách nachází v kanonické pozici, tedy na pravé straně od Wackernagelovy pozice v těsné blízkosti klitického trsu. V mnohých z těchto případů se částice *náhodou* nachází na místě, jež lze nazvat jako finální, vzhledem k absenci intonačního zdůraznění je však umožněno částicové čtení. V případě finální pozice ve zjišťovacích otázkách je tak interpretace závislá na pozici, jež je akcentována.

Ve zbylém jednom procentu se *náhodou* nachází v pozici iniciální, a to převážně v kontextech, který je neutrální z hlediska evidenciality. Na základě dat z korpusu tak lze usuzovat, že částice *náhodou* se, byť marginálně, na iniciální pozici nachází, ačkoliv většinový výskyt odpovídá očekávané, kanonické pozici.

V nepřímých zjišťovacích tázacích větách je finální pozice zcela znemožněna, neboť se částice nachází v akcentované pozici a mluvčímu je umožněno pouze původní adverbialní čtení (Lang 1979). Aby mohlo dojít ke čtení v částicovém významu, intonační jádro musí být přesunuto na sloveso a částice sama intonačně oddělena od zbytku výpovědi.

(11)	a.	<u>Ner</u> ozbila to okno <i>náhodou</i> ?	částicové čtení
	b.	Nerozbila to okno <u>ná</u> hodou?	adverbialní čtení
	c.	Chtěl vědět, jestli to okno <i>náhodou</i> <u>ne</u> rozbila.	částicové čtení
	d.	Chtěl vědět, jestli to okno nerozbila <u>ná</u> hodou.	adverbialní čtení

3. Distribuce částice *náhodou* dle typu zjišťovací tázací věty

V předcházejících kapitolách bylo pojednáno o podobě zjišťovacích tázacích vět, převážně pak otázek, a konceptů nutných pro uchopení distribuce částice *náhodou* v nich. V návaznosti na spektrum mluvních aktů, jež jdou zjišťovacími tázacími větami vyjádřit, je nutné se blíže podívat na propojení teoretických předpokladů s premisami, které se na užití částice napříč tímto spektrem vážou.⁴

3.1 Epistemické tázací věty

Epistemická tázací věta je v souladu s vymezením zjišťovacích tázacích vět jako typu, který je spjatý s platností či neplatností propozice, resp. epistemickým postojem adresáta k dotazované propozici v otázkách. Jejich podoba pak zcela odpovídá vyděleným podmínkám pro výskyt *náhodou*, kdy je 100 % tázacích vět negovaných a příp. doprovázených pozitivně polaritními výrazy v kontextu s negativní či neutrální evidencí.

Ze 100 náhodných výskytů *náhodou* ve zjišťovacích tázacích větách v korpusu psané češtiny SYN v11 se v 93 % objevuje právě v tázacích větách epistemických, ve zbytku dat se vyskytuje v nepřímých direktivních mluvních aktech vyjadřujících nabídku nebo žádost. To samé platí pro obdobnou analýzu dat z mluveného korpusu češtiny ORAL v1 (Kopřivová, M. et al. 2017), kde je poměr stejný.

Z perspektivy teorie mluvních aktů se v obou případech jedná o akty direktivní (Austin 1962; Searle 1969, 1976). Ačkoliv je pro direktivní akty spojující jejich směřování k adresátovi s intencí adresáta přimět k činnosti, v původní Searlově (1969) kategorizaci tvoří epistemické otázky skupinu sloučenou společně s žádostmi, nabídkami, výzvami, návrhy etc., které se liší výslednou perlokucí.

Vnitřní uspořádání této kategorie tak vykazuje heterogenitu, která navzdory odlišnému komunikačnímu záměru mluvní akty sdružuje. Pozdější klasifikace, a to i v českém kontextu (Grepl 1998), vykazují snahy kategorii diferenciovat a epistemické otázky, jež od adresáta elicitují pouze faktickou odpověď, od dalších vydělit.

V češtině Grepl pro tento typ vymezuje interogativy (sdružující veškeré podoby otázek), skupinu direktivních mluvních aktů pak nechává na vyjádřeních žádostí, nabídek a dalších typů spadajících v původním pojetí do stejné kategorie.

3.2 Nabídky a žádosti

Kromě tázacích vět epistemických se tak částice *náhodou* může vyskytovat v direktivních mluvních aktech odlišné výsledné perlokuce, tedy zjišťovacích tázacích větách vyjadřujících nabídku či žádost. Ty jsou v souladu s vymezením zjišťovacích tázacích vět pouze do určité míry.

Zjišťovací otázka vždy zůstává otázkou (Hirschová 2022), technicky vzato i nepřímá nabídka či žádost od adresáta získává informaci o platnosti či neplatnosti propozice, doptává se však pouze na platnost podmínek pro uskutečnění odlišné perlokuce. Adresát nikdy na otázku tohoto typu neodpovídá tak, jak by odpověděl na epistemickou otázku, tedy *ano* či *ne* (v takovém případě by se jednalo o porušení jedné z konverzačních maxim), odpovědí je samotná perlokuce, vykonání

⁴ Veškeré závěry se zakládají na analýze vzorku dat z korpusu SYN v11 (Křen, M. et al. 2022), analyzováno bylo 100 výskytů přímých a 100 výskytů nepřímých tázacích vět. Korpusová analýza však byla nástrojem explorační, nejedná se o hlavní empirický přínos bakalářské práce a sloužila primárně k získání relevantních dat pro následující experiment. Analýza je společně s ostatními přílohami volně dohledatelná na platformě OSF na [tomto odkaze](#) a lze ji nalézt v Příloze 1.

předmětu žádosti na straně adresáta či nabídky na straně mluvčího. Byť tak zjišťovací otázka zůstává vždy otázkou, liší se výslednou perlokucí a její interpretace je závislá na kontextu, do kterého je zasazena.

Odlišně se pak otázka chová i jako řídicí operátor společného základu. Zatímco epistemickou otázkou mluvčí signalizuje možné směřování společného základu zjištěním platnosti propozice a odpověď na ni přímo do společného základu propozici zapojuje či nikoliv, perlokucí vykonanou v návaznosti na žádost či nabídku adresát mění podobu aktuálního světa na základě dané komunikační situace. Otázka není položena ve snaze zapojit propozici do společného základu, ale přimět adresáta k činnosti mimo vedenou komunikaci.

Způsob, jakým mluvčí může direktivní akt vyjadřující nabídku či žádost formulovat, je ovlivněn dalšími faktory, zejména pak zdvořilostí (viz sekce 3.3). Ta vede mluvčího k více či méně přímé nebo nepřímé formulaci (v české literatuře též často nazývané jako nekategoričné výzvy, Běličová 1989, Grepl 1987).

I mezi nabídkami a žádostmi lze tak spatřovat rozdíly, které jsou dále určující především pro uplatnění částic, neboť jsou tyto rozdíly dány zapojením různých modálních prostředků užívaných jako zdvořilostní strategie. Konkrétně pro *náhodou* je pak přítomnost modálních prostředků určující, neboť negace v tázací větě nabývá odlišného statusu a mluvčí tak vyjadřuje pozitivní epistemický bias, bez něhož se *náhodou* jeví jako nepřirozené či nemožné užití.

Jak již bylo předestřeno v případě tázacích vět epistemických, *náhodou* je částicí, která se vyskytuje v kontextech neutrální či negativní evidence. Nabídky a žádosti se však z principu nevztahují ke kontextu, a to v tom smyslu, že jejich položení není závislé na evidenci obsažené v přímo předcházejícím kontextu; vztahují se výlučně k psychologickým stavům mluvčího (z ang. *psychological states*, Searle 1976). Výskyt *náhodou* je tak v tomto typu otázek podmíněn zejména přítomností (sekundárního) epistemického biasu bez přítomnosti evidenciálního.

Přímé zjišťovací tázací věty nabídku či žádost realizují bezprostředně, a to v jakékoliv podobě. To však nelze říci v případě zjišťovacích tázacích vět nepřímých, jež ilokuční akt nabídky či žádosti realizovat nedokážou. Protože jsou pouze faktickým sdělením ztvárňujícím cizí výpověď (či mluvčího postoje k propozici) a získávají syntaktické a sémantické vlastnosti nezávislých tázacích vět, nemohou vyjadřovat pragmatickou otázkovost či direktivnost v nabídkovém užití (Meyer 2017).

Data z korpusu dokládají, že *náhodou* se v tomto typu mluvních aktů vyskytuje, na rozdíl přímých zjišťovacích tázacích vět je však jejich výskyt zcela marginální a odpovídá přibližně 2 %, a to jak pro korpusová data psané češtiny, tak pro data mluvené češtiny.

3.3 Zdvořilost

S direktivními mluvními akty vyjadřujícími nabídku či žádost úzce souvisí i tematika zdvořilosti, též hedging (Hirschová 2017a, 2022). Hedging je ve zdvořilostním pojetí strategií, která místo přímé direktivní výpovědi využívá nepřímých prostředků, které však mají stejný ilokuční význam či cíl na stejnou perlokuci. Hirschová v češtině popisuje několik formálních prostředků spadajících mezi zdvořilostní strategie.

Mezi ně řadí především užití modálních sloves. Modálním slovesům, primárně *moci*, ale i *chtít*, *muset* či *smět*, přisuzuje omezení ilokuční síly výpovědi (či zmírnění kategoričnosti tvrzení křížící

se s vyjádřením epistemické modality). Z hlediska vyjádření ilokuční síly je řadí mezi indikátory, které výpovědi kategorizují mezi nepřímé direktivní výpovědi (2022: 249).

Dalším ze zdvořilostních prostředků je pak kondicionál, a to konkrétně kondicionál přítomný. Ten se jako substitute indikativu uplatňuje právě v nepřímých direktivních výpovědích a z hlediska sémantiky výpověď posazuje na úroveň nereálnosti. Označením výpovědi za potenciální pak dává vyvstat významu, jenž ve zjišťovací tázací větě nabývá vyjádření epistemické modality (tamtéž).

Ševčíková (2009: 117) na základě korpusové analýzy ke kondicionálu ve zjišťovacích otázkách též dodává, že kondicionál slouží jako prostředek, který zmírňuje direktivnost formulovaného typu výzvy (to samé lze však předpokládat pro další typy direktivních mluvních aktů realizujících se jako zjišťovací otázka). V těchto zdvořilých výzvách si navíc Ševčíková všimá, že kondicionál bývá často doprovázen právě modálním slovesem *moct* (2009: 123).

Kombinace těchto složek následně výpověď nejen činí zdvořilejší, ale jazykově dává vzniknout ztvárnění předpokladů mluvčího o možnostech adresáta požadovanou činnost vykonat (Grepl – Karlík 1998: 457). Právě tato kombinace dává vyvstat pozitivnímu epistemickému biasu, tj. vyjádření silného předpokladu o platnosti podmínek k uskutečnění požadované perlokuce, který je nutnou podmínkou pro užití částice *náhodou*, neboť přítomnost těchto prostředků umožňuje negaci získat epistemický status.

V případě, kdy je ve zjišťovací tázací větě *náhodou* užito, se navíc samo stává zdvořilostním prostředkem, jak lze soudit i pro další epistemické částice. Nekula (2017b) se v souvislosti se zjišťovacími otázkami výzev zaobírá částicí *třeba*, tu nazývá jako nástroj negativní zdvořilosti a za použití dalších modálních prostředků ji označuje jako vyjádření, které vyjmenovává méně pravděpodobné možnosti.

Vzhledem k možné zaměnitelnosti částice *třeba* s částicí *náhodou* a jejich významovému protnutí (Grepl 1987) lze konstatovat, že ve zjišťovacích otázkách může sloužit podobnému účelu, a to jak z hlediska vyjádření zdvořilosti, tak vyjmenování méně pravděpodobných možností z množiny potenciálních odpovědí.

3.4 Status negace

U negace Hirschová (2022) nejen vyzdvihuje přítomnost v epistemických zjišťovacích tázacích větách, ale tematizuje její výskyt i v tázacích větách, které realizují nabídku či žádost. V nich se uplatňuje jako jedna ze zdvořilostních strategií (k negaci jako zdvořilostnímu prostředku se dále vyjadřuje např. i Grepl 1979c nebo Štícha 1984) obvykle v doprovodu dalších zmíněných prostředků.

Neboť u obou typů tázacích vět, tedy epistemických a vyjadřujících nabídku či žádost, se negace uplatňuje jako významotvorný prvek, avšak pokaždé s rozdílnými významy, jednou z možných otázek je právě status negace v direktivních mluvních aktech.

(12)	a.	<i>Dáme si něco k pití?</i>	zjišťovací otázka–návrh bez negace
	b.	<i>Nedáme si něco k pití?</i>	zjišťovací otázka–návrh s negací

Negace vyskytující se v epistemických otázkách odpovídá definici negace tak, jak ji uvádíme v sekci 2.2.1. Negativní zjišťovací otázky vyjadřují pozitivní epistemický bias, tedy inklinaci mluvčího k pozitivní odpovědi. Jedním ze základních předpokladů užití negace je tak primární epistemický bias, kterým mluvčí signalizuje adresátovi, že zaujímá předpoklad kladné odpovědi. Negace získává status prostředku, který vyjadřuje modalitu úzce spojenou s mluvčím.

Direktivní mluvní akty vyjadřující nabídku nebo žádost však negace využívají jako prostředku realizujícího ilokuci nabídky či žádosti. V porovnání s protějškem, tedy otázkou, jež negována není, je prvotní interpretace epistemická, doptávající se na platnost propozice vzhledem ke společnému základu. Nabídkovou interpretaci získává až v kontextu, který nabídkové čtení implikuje.

Pořád ji ale lze spojovat s významem, jež negace vnáší do epistemických otázek, byť vyjadřovaný pozitivní epistemický bias již není silným předpokladem či přesvědčením, ale sekundárně se realizující formou epistemického biasu, která signalizuje adresátovi přání (z tohoto hlediska ji tak lze spojovat i se zdvořilostními prostředky; místo imperativu, který je implicitně v každé nabídce či žádosti přítomen, mluvčí mluvní akt realizuje jako otázku signalizující přání).

Status negace v tázacích větách vyjadřujících nabídku či žádost je tak značením typu ilokuce a prostředkem, který ačkoliv vyjadřuje modalitu spojenou s mluvčím, činí tak především s ohledem na adresáta a ve snaze výpověď činit mírnější, zdvořilejší alternativou.

3.5 Hypotézy

Korpusová data ukazují majoritní výskyt částice *náhodou* v epistemických tázacích větách. Její užití však není limitované pouze na ně a, byť v menší míře, částice se vyskytuje i u žádostí a nabídek, jež jsou vyjádřeny jako nepřímý direktivní mluvní akt ověřující podmínky úspěšnosti uskutečnění perlokuce. Výskyt *náhodou* v tomto typu zjišťovacích tázacích vět je dán přítomností dalších modálních prostředků.

(13)	a.	<i>Nechtěla bys (náhodou) zajít do kina?</i>	nepřímá nabídka
	b.	<i>Nezajdeme (*náhodou) do kina?</i>	přímá nabídka

Domníváme se, že v případě přímých nabídek a žádostí, které žádný z těchto modálních prostředků, spadajících též pod zdvořilostní strategie, nemají, není možné *náhodou* použít. Jediné čtení těchto tázacích vět, které se za přítomnosti *náhodou* nabízí, je čtení epistemické.

Neschopnost *náhodou* se objevit v tomto typu direktivních mluvních aktů je způsobena i typem negace, který je od epistemických tázacích vět odlišný. Pro výskyt *náhodou* je negace nutnou podmínkou výskytu, v přímých direktivních aktech nabídek a žádostí je však negací realizující ilokuci nabídky či žádosti, zdvořilostním prostředkem, jenž nevyjadřuje primární epistemický bias nutný pro výskyt *náhodou*. Zatímco v epistemických zjišťovacích tázacích větách negace předjímá předpoklad kladné odpovědi, v přímých nabídkách a žádostech nikoliv, a tak užití *náhodou* není možné.

Vzhledem k vymezení epistemických částic jako prostředků, jež zjednodušují ilokuční funkci výpovědi, předpokládáme, že v případech, kdy se ve zjišťovací tázací větě objeví *náhodou*, je jedinou možnou interpretací této tázací věty epistemické čtení. Do dat se tento fakt promítne

takovým způsobem, že v kontextech předjímajících nabídky či žádosti budou tázací věty obsahující *náhodou* vnímány jako méně přirozené než odpovídající tázací věty bez *náhodou*.

Naopak, ta samá forma výpovědi zasazená do kontextu předjímajícího epistemické čtení bude mluvčími vnímána jako stejně přirozená nehledě na přítomnost částice *náhodou*. U epistemických tázacích vět navíc předpokládáme přirozenost pro *náhodou* ještě vyšší, neboť je v kontextu přítomná negativní evidence a do otázky se promítne negativní evidenciální bias. Vzhledem k charakteru *náhodou*, jenž otázku činí prominentnější alternativou, tak bude mluvčími považována za přirozenější než její obdoba bez částice.

4. Experiment

K ověření hypotéz stanovených na základě analýzy představené v předcházejících kapitolách byl sestaven experiment. Experiment nabýval dotazníkové formy a úkolem participantů bylo hodnotit přirozenost zjišťovacích tázacích vět s přihlédnutím ke kontextu, do kterého byly dosazeny.

Hlavní část experimentu se soustředila na dvě základní formy zjišťovacích tázacích vět, a to zjišťovací tázací věty přímé ve větách hlavních a nepřímé ve větách vedlejších, přičemž nepřímé byly v důsledku různých možností vyjádření rozděleny do dvou kategorií; nepřímé tázací věty, jež lze jako nabídky či žádosti vyjádřit pomocí slovesa maticové věty, nebo, jak je užito pro přímé tázací věty, indikace nabídky či žádosti skrze kontext, do kterého jsou věty zasazeny.⁵

Výplňková část experimentu pak sestávala z několika dalších menších experimentů, jejichž funkcí bylo explorativní srovnání vybraných podmínek hlavního experimentu s typy vět, které se v hlavním experimentu nevyskytovaly. Vzhledem k orientaci na nepřímé ilokuční výpovědi se tak jednalo o otázky, které jako nabídky a žádosti obsahovaly různé prostředky vyjádření modality, tj. především kondicionál či modální slovesa.

4.1 Celkové zpracování

Experiment sestával celkově ze 66 stimulů, a to včetně dvou stimulů v úvodní části experimentu, jež sloužily jako ukázkové případy ne/přirozenosti a svou formou se podobaly stimulům objevujícím se ve výplňkových experimentech.

Hlavní experiment obsahoval 32 stimulů, přičemž 16 z nich bylo vytvořeno pro přímé zjišťovací tázací věty ve formě hlavních vět, 16 pak pro nepřímé zjišťovací tázací věty ve formě vedlejších vět; pro vedlejší věty bylo 8 stimulů s vyjádřením typu ilokuce na slovese maticové věty a 8 stimulů s vyjádřením typu ilokuce skrze kontext, který nabídku či žádost implikoval či explicitně tematizoval. V rámci každé sekce byl vyrovnaný počet mezi zjišťovacími tázacími větami vyjadřujícími nabídku a žádost.

Výplňkové stimuly byly též v počtu 32, přičemž jejich rozdělení reflektovalo snahu o rovnoměrné rozložení forem zjišťovacích tázacích vět dle parametrů stanovených v teoretické části práce.

Pro porovnání s dalšími možnostmi vyjádření nabídek a žádostí ve zjišťovacích tázacích větách byla vytvořena sada stimulů o počtu 18 obsahující jak tázací věty přímé, tak nepřímé, vždy však za přítomnosti dalších modálních prostředků (Hirschová 2022: 251–252), tedy modálního slovesa *chtít* či kondicionálu. Stejně jako v případě hlavního experimentu byly stimuly rovnoměrně rozloženy na nabídky a žádosti. Aby mohlo dojít k přímému porovnání s hlavním experimentem, veškeré zahrnuté tázací věty obsahovaly negované sloveso, pro nepřímé zjišťovací tázací věty negované sloveso obsahové vedlejší věty.

Další stimuly, celkem v počtu 16, byly vytvořeny jako doplňující porovnání s epistemickými tázacími větami a byly jak s negovaným slovesem, tak slovesem bez negace, tentokrát však za nepřítomnosti částice *náhodou*.

Součástí této sady byly též stimuly, jež sledovaly interakci zjišťovacích tázacích vět s dalšími částicemi, jimiž byly částice *třeba* a *snad*, které se stejně jako *náhodou* často vyskytují ve zjišťovacích

⁵ Do experimentálních stimulů byly zařazeny i výpovědi, jež v rámci kategorie direktivních mluvních aktů spadají mezi návrhy. Za předpokladu překryvu v podobě výsledné perlokuce v bakalářské práci užíváme zastřešujícího pojmu *nabídka* i pro návrhy.

tázacích větách. Učiněno tak bylo především z důvodu snahy participanty konfrontovat i s jinými částicemi než *náhodou* a přimět je sledovat jejich přítomnost napříč experimentálními stimuly.

Stimuly měly v rámci celého experimentu jednotnou formu, každá položka sestávala z krátkého textu, který sloužil jako minimální kontext pro naznačení epistemického či neepistemického čtení. Zjišťovací tázací věty pak byly prezentovány jako zvukové nahrávky, které si každý z účastníků mohl přehrát několikrát dle vlastního uvážení. Zvukové zpracování stimulů bylo zvoleno především z důvodu zamezení významových odchylek, ke kterým může docházet u individuálního čtení, každý z účastníků byl tak vystaven zcela stejným podmínkám intonačního schématu výpovědi.

V neposlední řadě pak experiment sestával ze sady stimulů o 4 položkách, jež se soustředily na pozici *náhodou* v přímých zjišťovacích tázacích větách. *Náhodou* se nacházelo buď v kanonické pozici přímo napravo od Wackernagelovy pozice, nebo na nekanonické iniciální pozici.

4.2 Metoda a sběr dat

K získání dat byl vytvořen dotazník na platformě L-Rex (Starschenko – Wierzba 2022). Design experimentu byl vnitrosubjektový, každý účastník byl tudíž vystaven všem 66 stimulům vždy v jedné z podmínek, pro jejichž distribuci byl zvolen model latinského čtverce v pseudo-randomizovaném pořadí. Participanti měli za úkol hodnotit přirozenost prezentovaných vět a přiřadit jim jednu z hodnot na škále 1–7, přičemž hodnocení 1 reprezentovalo (naprostou) nepřirozenost, hodnocení 7 naopak (naprostou) přirozenost.

Před započítáním experimentu byli participanti seznámeni se základními instrukcemi a krátkým úvodem představujícím ukázkové položky o dvou stimulech; jeden reprezentoval přirozenost a jeden nepřirozenost. Během celého experimentu měli participanti možnost si kdykoliv zobrazit zkrácenou verzi instrukcí s popisem škály.

V součtu zahrnujícím všechny participanty se do experimentu zapojilo 143 lidí. K získání účastníků byl využit účastnický pool poskytnutý laboratoří LABELS, většinou zúčastněných tak byli studenti Univerzity Karlovy a za svou účast byli odměněni kredity.

Závěrečný počet, který byl pro účely získání relevantních dat snížen vyřazením dle vydělených kritérií, činil 86 účastníků. Jako podmínka vyloučení pro závěrečnou analýzu byla zvolena konzistence v hodnocení, a to především na základě stimulů, jež v datech zastupovaly pomyslně jednoznačné příklady; tedy stimuly ze sad, u kterých se předpokládá zřetelná nepřirozenost či zřetelná přirozenost. V momentě, kdy účastník nesplňoval očekávané hodnocení u minimálně tří ze šesti vybraných stimulů z výplňkových experimentů pro pozitivní či negativní tázací věty, do analyzovaných dat jeho výsledky nebyly zahrnuty.

Výsledky experimentu byly zpracovány za užití statistického softwaru R (R Core Team 2021).⁶

4.3 Přímé zjišťovací tázací věty

4.3.1 Zpracování

Položky pro přímé zjišťovací tázací věty sestávaly ze 4 podmínek, manipulovanou proměnnou byl kontext a přítomnost částice *náhodou* ve zjišťovací tázací větě položené v návaznosti na daný kontext.

⁶ Experimentální stimuly, výsledky i jejich analýzu lze nalézt v Přílohách 2–4 bakalářské práce.

Pro každou z položek byly vytvořeny dva kontexty; jeden, který implikuje nebo explicitně tematizuje nabídku či žádost, a jeden, který implikuje epistemické čtení. Z hlediska evidenciality jsou kontexty vystavěny na neutrálním a negativním evidenciálním biasu, reflektují tedy především distribuci doloženou z korpusových dat, kde se *náhodou* primárně vyskytuje v kontextech tohoto typu, zároveň tak odpovídají dříve experimentálně ověřeným predikcím pro kontexty u otázek s vysokou negací.

- (14)
1. Blíží se ples a Barbora by chtěla jít s Matějem. Barbora se ptá:
  2. Matěj a Barbora se domluvili, že spolu půjdou na ples. Další den Matěj zmíní, že na ples půjde s jinou dívkou. Barbora se ptá:
    - a. *Nepůjdeš se mnou?*
    - b. *Nepůjdeš náhodou se mnou?*

V ukázkové položce první z kontextů implikuje neepistemické čtení, použitím modálního slovesa *chtít* je tematizované přání mluvčího, které předjímá zjišťovací otázku–nabídku. Druhý kontext je naopak implikací epistemického čtení za přítomnosti negativního evidenciálního biasu, resp. konfliktu tohoto biasu s pozitivním epistemickým biasem.

Položená zjišťovací otázka tak plní funkci ověření platnosti propozice v přímé konfrontaci s důkazem, který je s přesvědčením mluvčího kontradiktorní. Návazné zjišťovací otázky byly vždy interogativního slovosledu s vysokou negací a *náhodou* v kanonické pozici.

4.3.2 Predikce

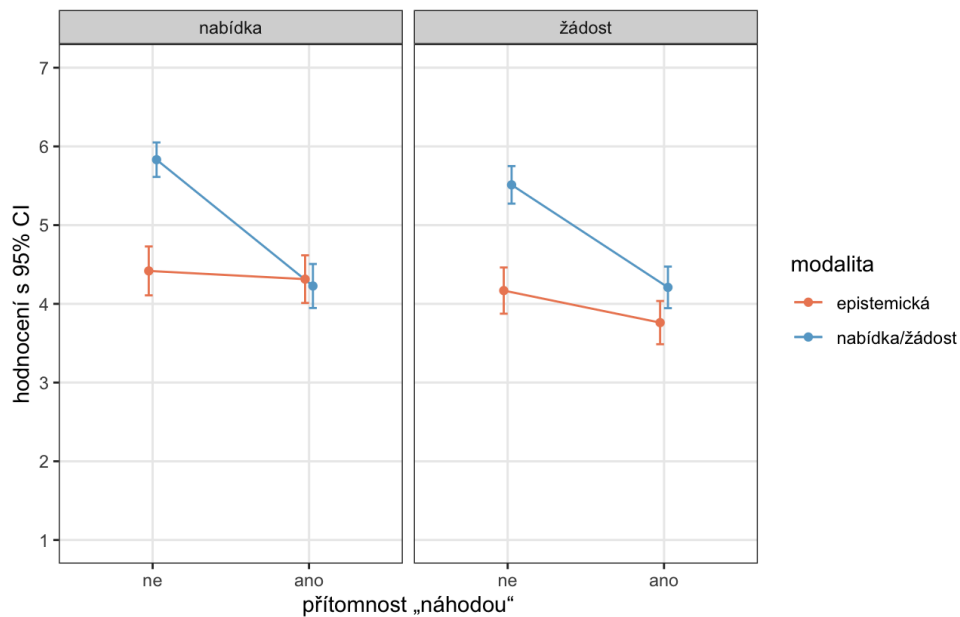
Na základě teoretických předpokladů jsme pro kontext, který implikuje či explicitně tematizuje nabídku či žádost, predikovali, že přítomnost *náhodou* povede ke snížení přirozenosti.

Pro přirozenost *náhodou* v tázací větě, jež je ilokučním aktem nabídky či žádosti, je podstatná přítomnost modálních prostředků, díky nimž negace získává epistemický status a dovoluje mluvčímu za přítomnosti epistemického biasu *náhodou* použít. Vzhledem k absenci těchto prostředků a orientaci otázky na adresáta bez přímé signalizace postoje mluvčího lze předpokládat, že *náhodou* bude otázky tohoto typu činit v daném kontextu méně přirozenými.

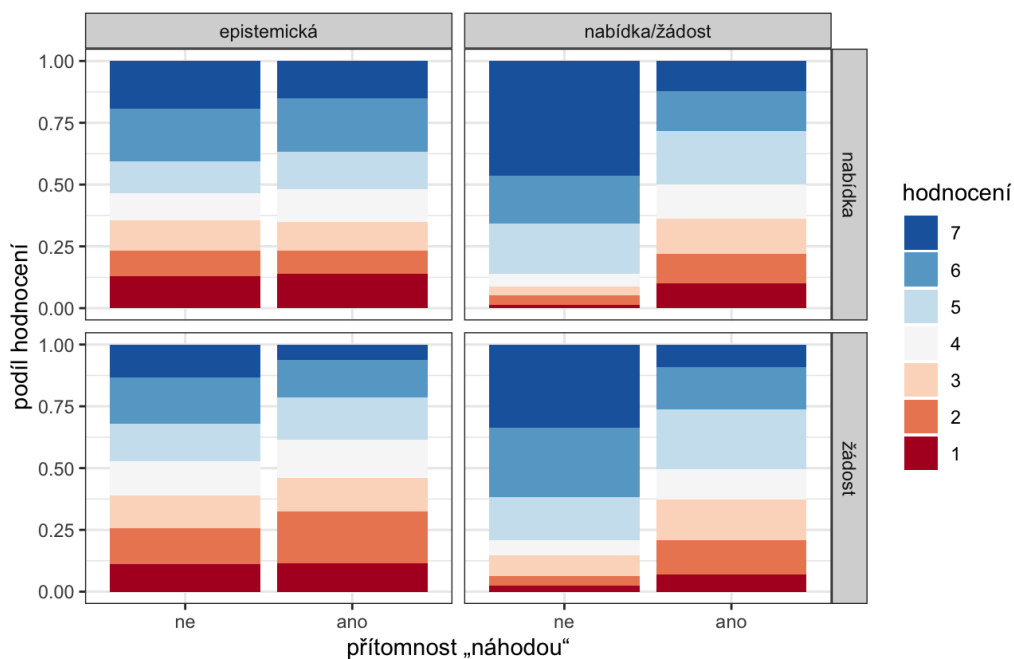
Pro epistemický kontext naopak predikujeme přirozenost v obou podmínkách. Za přítomnosti *náhodou* navíc předpokládáme, že přirozenost bude nepatrně vyšší, neboť je v daném kontextu přítomen negativní evidenciální bias. Mluvčí za použití *náhodou* signalizuje adresátovi své přesvědčení a dává explicitně najevo, že daná skutečnost je s ním v nesouladu. Vyjádření, které *náhodou* užívá, se z tohoto hlediska jeví jako silnější než jeho protějšek, který částici *náhodou* neobsahuje.

4.3.3 Výsledky a diskuze

Výsledky experimentu cílicího na přímé zjišťovací tázací věty jsou zachyceny na Grafu 1. Pro přehlednost jsou vyděleny zvláště experimentální stimuly pro nabídky a pro žádosti, pro oba typy stimulů je zachycena na ose x podmínka bez částice *náhodou* a s ní. Osa y pak představuje body na škále hodnocení. Modré značení je hodnocením zjišťovací otázky v kontextu nabídky či žádosti, červené pak otázky v kontextu implikujícím epistemické čtení.

Graf 1: Výsledky hodnocení pro přímé zjišťovací tázací věty

Graf 2: Rozložení výsledků hodnocení pro přímé zjišťovací tázací věty

Graf 2 poskytuje rozložení analyzovaných hodnocení, lze tak vidět přesnou distribuci bodových hodnocení na škále a případně identifikovat možné nuance v rozdílech mezi hodnocením všech podmínek.

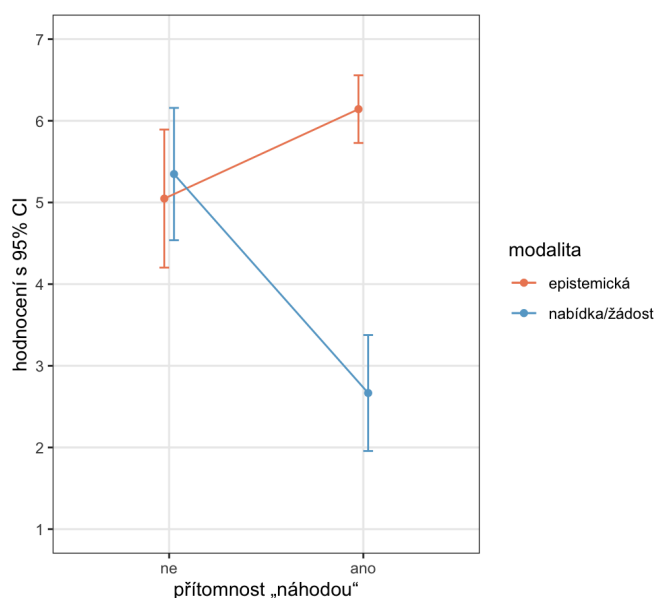
Vliv vybraných manipulovaných proměnných a jejich interakcí na hodnocení přirozenosti byl vyhodnocen pomocí statistického modelu Cumulative Link Mixed Model (funkce clmm z balíčku ordinal (Christensen 2013) softwaru R (R core team 2021)). Jako prediktory byly použity i) modalita, ii) přítomnost/absence *náhodou* a iii) interakce obou proměnných. Pro proměnné bylo

použito součtového kódování (z ang. *sum coding*) a zdrojem náhodných efektů byly v modelu náhodné sklony (z ang. *random slopes*) pro položky i participanty. Pro kompletní výstup modelu viz Model 1 v Příloze 5 bakalářské práce. Model ukazuje významný vliv všech tří prediktorů. Epistemická modalita byla hodnocena jako méně přirozená než neepistemická (hlavní efekt faktoru modalita; $z = -3.153$, $p = .0016$). Otázky s částicí *náhodou* byly hodnoceny jako méně přirozené než otázky bez *náhodou* (hlavní efekt faktoru *náhodou*; $z = 8.408$, $p < .001$). Použití částice *náhodou* vedlo k výraznějšímu poklesu přirozenosti u neepistemické modality než u epistemické (interakce obou faktorů; $z = -5.046$, $p < .001$).

Výsledky jsou částečně v souladu s predikcemi. Predikována byla interakce mezi typem modalita a přítomností či absencí částice *náhodou*, přičemž očekávána byla nižší přirozenost neepistemických otázek s částicí než bez ní; kontrast nebyl predikován pro epistemické otázky, neočekávaný je tak směr efektu faktoru modality, kdy jsou epistemické otázky celkově hodnoceny jako méně přirozené než neepistemické.

Domníváme se, že důvodem tohoto poklesu je především gramatický aspekt slovesa, který mluví v epistemickém kontextu nevnímají jako přirozený. Zjišťovací otázky obsahovaly perfektivní sloveso, které je v kontextu nabídek a žádostí převažující, v přímé nabídce a žádosti většinou dokonce nutně přítomný.

Argumentem přispívajícím interpretaci poklesu jakožto odrazu gramatického aspektu slovesa jsou dílčí výsledky pro jednu z obsažených položek. Položka, jež je zachycena na Grafu 3, užívá imperfektivního slovesa *jít*, přičemž *jít* reprezentuje sloveso, které lze nedokonavě užít jak v případě přímé žádosti či nabídky, tak v případě otázky epistemické. Epistemická otázka se navíc za přítomnosti částice *náhodou* stává výrazně přirozenější než bez ní, zachycený stimul tak odpovídá původním predikcím zintenzivňujícího efektu otázky s *náhodou*, ke kterému za přítomnosti negativního evidenciálního biasu dochází.

Graf 3: Výsledky hodnocení pro položku se slovesem *jít*

- (15)
1. Ivana jde s Milošem kolem Národního muzea a vidí plakát na výstavu. Ivana se ptá:
  2. Ivana a Miloš si s kamarádkou domlouvají společné setkání na sobotu. Ivana se ale domnívá, že v sobotu měla jít s Milošem na výstavu. Ivana se ptá:
    - a. *Nejdeme na výstavu?*
    - b. *Nejdeme náhodou na výstavu?*

4.4 Nepřímé zjišťovací tázací věty

4.4.1 Zpracování

Položky pro nepřímé zjišťovací tázací věty sestávaly pro obě sady ze 4 podmínek, manipulovanou proměnnou byl kontext a přítomnost částice *náhodou* v nepřímé zjišťovací tázací větě řečené v návaznosti na daný kontext.

Žádost či nabídku lze v češtině vyjádřit několika způsoby, pro vytvoření stimulů s nepřímými zjišťovacími tázacími větami tak bylo zvoleno postupu, který možná vyjádření porovná. První ze sad byla vytvořena jako nabídky či žádosti, které lze implikovat pomocí kontextu, v druhé sadě pak docházelo k manipulaci se slovesem maticové věty v přítomnosti neutrálního kontextu.

Položky s vedlejšími větami, v nichž docházelo k manipulaci s kontextem, byly vystavěny obdobným způsobem jako položky experimentu obsahující přímé zjišťovací tázací věty. První z podmínek předjímá nebo explicitně tematizuje žádost či nabídku, druhá podmínka podněcuje epistemické čtení kontextem vystavěným na neutrální či negativní evidenci.

Z hlediska výběru sloves v maticových větách bylo užito zpravidla neutrálních sloves, která implikují epistemické čtení, tj. *zeptat se, ptát se, ozvat se, volat* etc., jejich interpretace tak silně závisí právě na kontextu, do kterého je věta zasazena. Sloveso vedlejší věty bylo v návaznosti na stimuly hlavního experimentu negované a perfektivní.

- (16)
1. Ela vypráví, že jí od šéfa přišel e-mail s nabídkou. Ela říká:
  2. Ela vypráví, že jí od šéfa přišel e-mail, ve kterém se doptával na podobu pracovních týmů. Ela říká:
    - a. *Chce vědět, zda se nepřidám k nim do projektu.*
    - b. *Chce vědět, zda se náhodou nepřidám k nim do projektu.*

V druhé sadě stimulů docházelo k manipulaci pouze u slovesa maticové věty. Kontext zůstal pro všechny podmínky stejný a jeho podoba byla neutrální, epistemická nebo neepistemická interpretace tak pro participanty byla naznačena pouze slovesem.

Pro podmínky, které implikovaly nabídku či žádost, bylo užito ilokučnických sloves pro nabídky a žádosti, tedy *nabízet, nabídnout, navrhnout, žádat* nebo *požádat*. Epistemické podmínky pak sestávaly ze sloves obdobného charakteru jako v sadě s kontextuální manipulací, tedy sloves jako *zeptat se, ptát se, ozvat se, volat* etc.

- (17) 1. Kamila vypráví, že volala bratrovi ohledně sestavování nábytku. Kamila říká:
- a. *Nabízela jsem mu, zda nepotřebuje pomoci.*
  - b. *Nabízela jsem mu, zda náhodou nepotřebuje pomoci.*
  - c. *Chtěla jsem vědět, zda nepotřebuje pomoci.*
  - d. *Chtěla jsem vědět, zda náhodou nepotřebuje pomoci.*

4.4.2 Predikce

K žádostem či nabídkám v nepřímých zjišťovacích tázacích větách se dosavadní česká literatura nevyjadřuje, na základě teoretických předpokladů pro přímé tázací věty však soudíme, že u nepřímých bude docházet k obdobnému efektu, tedy že podmínky nabídky či žádosti, kde se nachází částice *náhodou*, budou hodnoceny jako méně přirozené než jejich protějšek bez částice.

Jak již bylo předestřeno v sekci 2.1, nepřímé zjišťovací tázací věty, jež jsou vyjádřeny obsahovou vedlejší větou, ztrácí prvotně přítomnou ilokuční sílu, neboť podávají pouze faktickou informaci, ilokuci nerealizují přímo. Tento fakt potenciálně může znamenat setření rozdílu mezi epistemickým a neepistemickým čtením.

Vzhledem k povaze *náhodou* v přímých zjišťovacích tázacích větách, které předjímají nutnost výskytu epistemického biasu, však predikujeme, že bude docházet k obdobnému efektu i u nepřímých, neboť i nepřímá zjišťovací tázací věta vyjadřuje epistemický bias spojený s původním mluvčím. Ačkoliv v porovnání s experimentem pro přímé zjišťovací tázací věty efekt nebude tak silný vzhledem k absenci ilokučního efektu, na základě celkového postavení a vyjádření epistemického biasu se domníváme, že bude stále přítomný.

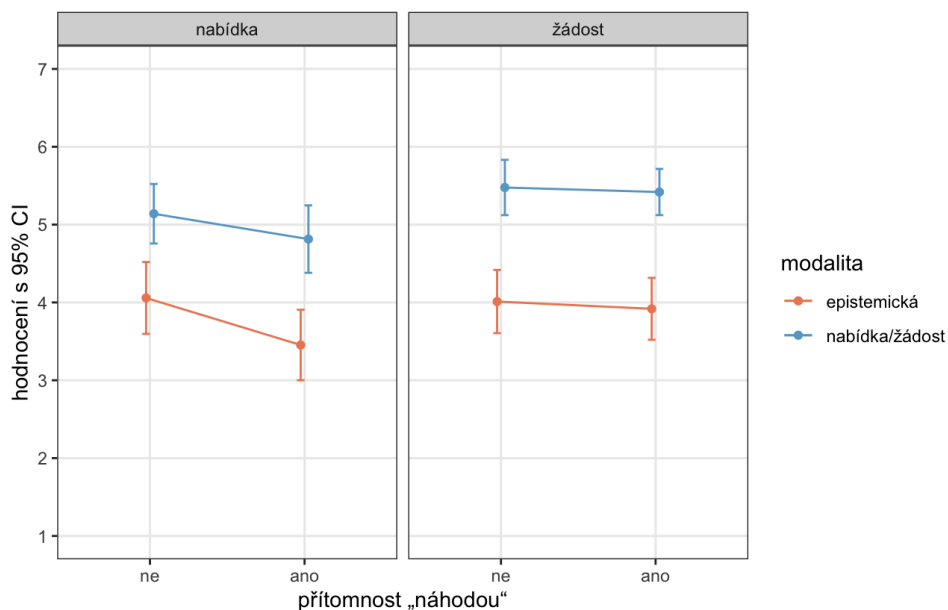
Experiment soustředící se na nepřímé zjišťovací tázací věty byl rozdělen do dvou sad postavených na rozdílné manipulaci, soudíme však, že by mělo docházet ke srovnatelnému efektu. V obou sadách dochází k tematizaci neepistemického čtení a nezávisle na způsobu jeho vyjádření by přítomnost částice *náhodou* tázací větu měla činit méně přirozenou.

4.4.3 Výsledky a diskuze

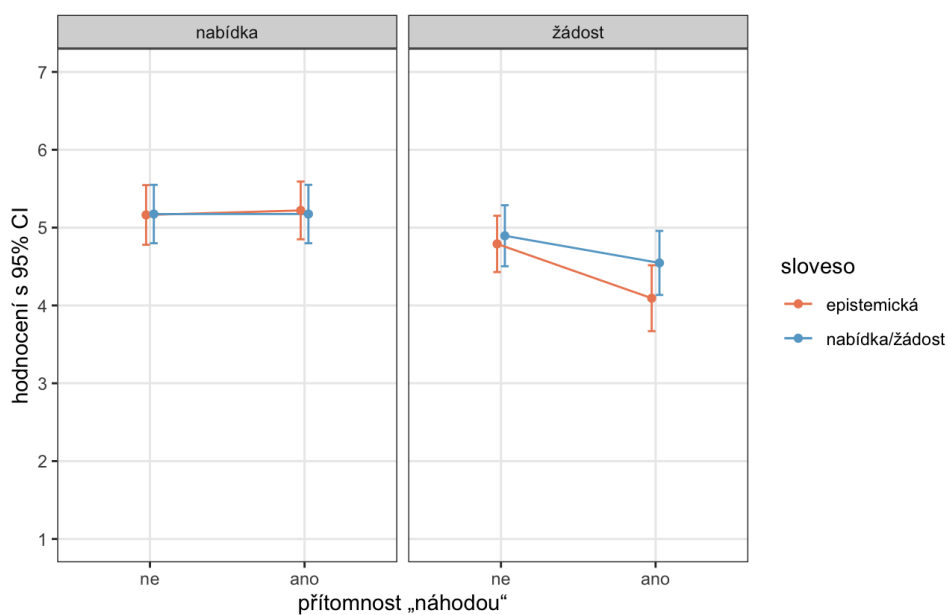
Na Grafech 4 a 5 jsou zachycené výsledky pro obě experimentální sady, přičemž Graf 4 odpovídá tázacím větám, u kterých k manipulaci docházelo s kontextem, Graf 5 naopak tázacím větám, u kterých k manipulaci docházelo se slovesem maticové věty.

Pro kontextovou manipulaci byly ve statistickém modelu (clmm; viz Model 2 v Příloze 6) použity prediktory kontext, přítomnost či absence *náhodou* a jejich interakce. Proměnné byly kódovány součtově a byly použity náhodné sklony pro položky i participanty. Model prokázal významnost obou hlavních efektů. Kontext implikující epistemickou tázací větu vede k nižší přirozenosti než kontext implikující žádost či nabídku ($z = -4.572$, $p < .001$) a přítomnost částice *náhodou* je méně přirozená než její absence ($z = 2.196$, $p = .028$).

Pro manipulaci se slovesem maticové věty byly ve statistickém modelu (clmm; viz Model 3 v Příloze 7) použity prediktory sloveso, přítomnost či absence *náhodou* a jejich interakce. Proměnné byly kódovány součtově a byly použity náhodné sklony pro položky i participanty. Model neprokázal významnost žádného z prediktorů.

Graf 4: Výsledky hodnocení pro nepřímé zjišťovací tázací věty s kontextovou manipulací

Graf 5: Výsledky hodnocení pro nepřímé zjišťovací tázací věty s manipulací slovesa maticové věty

Oba experimenty se tak svými výsledky vymykají původním predikcím. Předpoklad poklesu v přirozenosti za užití *náhodou* u nabídek a žádostí se nenaplnil, ani u jedné z manipulací k tomuto efektu nedochází a mluvčí vnímají obě varianty jako stejně přirozené.

Aby tak *náhodou* bylo ve výpovědi vnímáno jako nepřirozené, musí se nacházet v přímé tázací větě, kde je zřetelný mluvčí, jenž je nositelem předpokladu. V porovnání s výsledky pro přímé tázací věty tak u výsledků pro tázací věty nepřímé nebyl zjištěn žádný signifikantní efekt, který by u manipulace se slovesem maticové věty vyvstával.

Ve výsledcích pro stimuly, kde docházelo k manipulaci s kontextem, tedy ke stejné manipulaci jako u stimulů s přímými tázacími větami, se znovu projevuje znatelný pokles v hodnocení u epistemických tázacích vět. Lze předpokládat, že je pro mluvčí pro přirozenost relevantní především kontext, do kterého jsou tázací věty dosazeny, neboť v případech, kde je kontext neutrální a může implikovat jak čtení nabídky či žádosti, tak epistemické, jsou přirozené obě varianty.

Tento efekt lze spatřovat u stimulů, kde k manipulaci došlo u slovesa maticové věty a zapojení do neutrálního kontextu. Domníváme se, že pro mluvčí byla podoba maticového slovesa (viz příklad 18) ambiguitní a až přítomnost slovesa v perfektivním aspektu hrála zásadní roli pro interpretaci zjišťovací tázací věty jako žádosti či nabídky. Ačkoliv tak neepistemické čtení neindikoval kontext, gramatický aspekt slovesa *ano* a zapříčinil stejné hodnocení u vět, jež měly reprezentovat epistemické tázací věty.

- (18) 1. Monika povídá manželovi, že se zastavili sousedé odnaproti. Monika říká:
- a. *Nabízeli nám, zda s nimi dnes nepojedeme na kola.*
  - b. *Nabízeli nám, zda s nimi dnes náhodou nepojedeme na kola.*
  - c. *Chtěli vědět, zda s nimi dnes nepojedeme na kola.*
  - d. *Chtěli vědět, zda s nimi dnes náhodou nepojedeme na kola.*

Dílní výsledky pro nepřímé zjišťovací tázací věty tak přispívají interpretaci gramatického aspektu jako dominantního prvku pro recepci zjišťovacích tázacích vět a k bližšímu rozlišení typů direktivních mluvních aktů. Přítomnost částice *náhodou* na rozdíl od gramatických prostředků nemá zásadní vliv na interpretaci ani přirozenost.

4.5 Výplňkové experimenty

Výplňkovými experimenty nazýváme soubory několika dílčích sad stimulů, které svou podobou buď slouží jako přímé porovnání se stimuly hlavního experimentu, nebo jako kontrolní stimuly, které mají v rámci celého experimentu zastupovat zcela přirozené či zcela nepřirozené příklady.

4.5.1 Zpracování

Sada, jež nabízí přímé porovnání se stimuly, na které cílí hlavní experiment, je sestavena z tázacích vět, které lze též označit za nepřímé nabídky či žádosti, tedy za tázací věty, jež sledují podmínky pro úspěšnost konečné perlokuce. Všechny obsažené zjišťovací tázací věty byly negované, a to jak z důvodu nemožnosti *náhodou* vyskytovat se v tázacích větách pozitivních, tak pro přímé porovnání se sadami obsaženými v hlavním experimentu.

Sada sestávala ze 16 položek a manipulovanou proměnnou byla pouze přítomnost částice *náhodou*, zjišťovací tázací věta tak byla v obou případech vsazena do stejného kontextu, jenž implikoval nabídku či žádost (příklad 19). Sada byla uzpůsobena tak, aby rovnoměrně pro nabídky i žádosti zastupovala všechny výše zmíněné prostředky vyjádření epistemické modalit, jež se v těchto typech otázek obvykle vyskytují, tedy modální slovesa *moci*, *chtít*, kondicionál či kombinaci zmíněných.

- (19) 1. Markéta nedosáhne na vyšší police pro kapesníky, a tak se rozhodne poprosit o pomoc.
Markéta se ptá:
- a. *Nemohl bys mi podat kapesníky?*
  - b. *Nemohl bys mi náhodou podat kapesníky?*

Součástí této sady byly v návaznosti na nabídky a žádosti v negativních tázacích větách doplňující stimuly, které napodobovaly sady předcházející, již však bez negace (příklad 20). Jednalo se tedy o nabídky a žádosti ve formě pozitivních zjišťovacích tázacích vět v jedné podmínce bez doprovodu částice *náhodou*. Činěno tak bylo znovu především z důvodu, že se *náhodou* nevyskytuje v pozitivních zjišťovacích tázacích větách, zároveň však proto, aby byl participant konfrontován i s nepřímými direktivními mluvními akty bez negace.

Kontext pro oba typy nabídek a žádostí stejně jako u stimulů hlavního experimentu implikoval neepistemické čtení.

- (20) 1. Markéta získala několik lístků na koncert a chce je nabídnout kolegům. Markéta se ptá:
- a. *Chtěli byste zajít na jazzový koncert?*

Kromě zjišťovacích tázacích vět vyjadřujících nabídku či žádost experiment obsahoval sadu o počtu 10 stimulů cílících na tázací věty epistemické (příklad 21). Vzhledem k převaze zastoupení částice *náhodou* vzniklé hlavní částí experimentu epistemické tázací věty obsahovaly nějakou z částic, jež se obdobně jako *náhodou* vyskytují ve zjišťovacích tázacích větách, tedy částici *snad* nebo *třeba*, a to na kanonické pozici s přihlédnutím k sémantickým a pragmatickým podmínkám nutným pro jejich užití.

- (21) 1. K Sofii přišli na návštěvu přátelé. Slíbila, že jim uvaří, ale přestal jí v bytě fungovat sporák.
Sofie se ptá:
- a. *Dokázali byste takhle něco uvařit?*
  - b. *Dokázali byste snad takhle něco uvařit?*

Součástí stimulů s epistemickými tázacími větami byly též položky, které z hlediska distribuce poměru přirozených a nepřirozených položek měly reprezentovat nepřirozenost (příklad 22), a to jak pro otázky negativní (2 položky), tak pozitivní (2 položky). Neboť stimuly cílí na nepřirozenost, která vyplývá z užití částice v neadekvátním kontextu, stimuly sestávají pouze z jedné podmínky pro jeden kontext.

- (22) 1. Aneta si povídá s kamarádkou o koncertu, na který mají společně jít. Aneta se ptá:
- a. *Sejdeme se snad před hlavním vchodem?*

V neposlední řadě byl v návaznosti na teoretickou část věnující se poziční distribuci *náhodou* v přímých zjišťovacích tázacích větách vytvořen dílčí výplňkový experiment o 4 položkách, který sleduje možnost užití iniciálního *náhodou* v kontextu, který předjímá negativní evidenciální bias.

Manipulovanou proměnnou byl kontext a pozice *náhodou* ve zjišťovací otázce interogativního slovosledu. Kontext byl v první podmínce neutrální, tedy bez přítomnosti (negativního) evidenciálního biasu, kontext v druhé podmínce pak předjímal negativní evidenci. Z hlediska pozice se částice *náhodou* nacházela v otázce buď na kanonické pozici napravo od Wackernagelovy pozice, nebo na pozici iniciální (příklad 23).

Podstatným odlišujícím aspektem mezi oběma podmínkami byla též intonace. V případě, že se *náhodou* nachází na iniciální pozici ve zjišťovací otázce, klesavá intonace se jeví jako přirozenější. Pro podmínku, kde se *náhodou* objevuje v kanonické pozici, je intonace stoupavá, a odpovídá tak typickému otázkovému schématu.

- (23)
1. Klára uvařila těstoviny a chce nabídnout svému spolubydlícímu. Klára se ptá:
  2. Klára uvařila těstoviny a chce nabídnout svému spolubydlícímu. Domnívá se, že je má rád, on však Kláru odmítne. Klára se ptá:
    - a. *Nemáš náhodou rád těstoviny se špenátem?*
    - b. *Náhodou nemáš rád těstoviny se špenátem?*

4.5.2 Predikce

Pro sadu představující přímé porovnání s hlavním experimentem, tedy negativní zjišťovací tázací věty v kontextu nabídek, se očekávala naprostá přirozenost. K predikci přirozenosti se kloníme jak u podmínek, které částici *náhodou* obsahují, tak u těch, které neobsahují, a to z důvodu přítomnosti modálních prostředků, které umožňují mluvčímu *náhodou* užít.

Pro zjišťovací tázací věty bez negace, jež jsou této sady součástí a představují protějšek vůči negativním zjišťovacím tázacím větám v kontextu nabídek, byla predikována též naprostá přirozenost. Stejně jako tázací věty negativní jsou doprovázeny modálními prostředky, absence negace je tak prvkem pro přirozenost zcela zanedbatelným.

Epistemické tázací věty, a to jak pozitivní, tak negativní představují též stimuly, u kterých je předpokládána přirozenost. Součástí těchto stimulů byly i tázací věty, které v sadě zastupovaly nepřirozenost. Nepřirozenost predikujeme především z důvodu neadekvátního užití částice s přihlednutím ke kontextu, ve kterém se otázky vyskytují. Užité částice, jež jsou kontextově vázané na jim příslušící podmínky související s epistemickým a evidenciálním biasem, neumožňují tázací větu v daném kontextu užít bez dopadu na přirozenost.

U výplňkové sady soustředící se na poziční distribuci *náhodou* v otázce predikujeme přirozenost ve všech podmínkách kromě iniciálního *náhodou* v kontextu, který je z hlediska evidenciality negativní. V kontextu, který předjímal negativní evidenciální bias, predikujeme zřetelný pokles v hodnocení.

Pokud se *náhodou* objeví ve své kanonické pozici, mluvčí má možnost intonační jádro umístit na různá místa v otázce dle obsahu, jež se snaží adresátovi sdělit. V případě, kdy se však částice *náhodou* nachází na iniciální pozici ve větě a intonační jádro je možné umístit pouze na sloveso, možná interpretace se nabízí jen jedna; ta však není v souladu s kontextem, který poskytuje negativní evidenci.

4.5.3 Výsledky a diskuze

Výsledky výplňkových experimentů jsou vyhodnoceny pouze na základě deskriptivní statistiky, i tak lze na jejím základě soudit, že odpovídají předem vymezeným predikcím. Výsledky pro sadu se stimuly sloužícími jako přímé porovnání s hlavním experimentem prokazují, že za přítomnosti dalších modálních prostředků nedochází za přítomnosti částice *náhodou* k poklesu, který by byl pro analýzu signifikantní.

Zatímco tak v hlavním experimentu vedla přítomnost *náhodou* k výraznému poklesu přirozenosti (medián bez *náhodou* 6, medián s *náhodou* 4), tento efekt je výrazně slabší, resp. téměř absentující, je-li ve větě přítomen modální výraz vyjadřující neepistemickou modalitu (medián 6 jak bez částice *náhodou*, tak i s ní).

Nepřímé direktivní mluvní akty ve zjišťovacích tázacích větách bez negace byly participanty též vnímány jako přirozené a hodnocení se pohybuje výhradně na vyšších příčkách.

Sada epistemických tázacích vět dle předpokladů přirozenosti či nepřirozenosti odpovídala požadovaným hodnocením. Stimuly předjímající přirozenost vykazovaly nejvyšší možné hodnocení a naopak; nepřirozené stimuly byly participanty hodnoceny výhradně nejnižším hodnocením na škále.

K nepredikované interakci došlo u poslední sady stimulů, které mapují poziční distribuci částice v přímých zjišťovacích tázacích větách. V případě obou kontextů dochází k poklesu přirozenosti u podmínek s *náhodou* v iniciální pozici. Zatímco u kontextu, který je neutrální, dochází k poklesu pouze mírnému a mluvčími je *náhodou* stále považováno za přirozené, v kontextu, který je vystavěn na negativní evidenci, dochází k poklesu rapidnímu, mluvčí iniciální *náhodou* považují za téměř zcela nepřirozené.

Mírný pokles, který nastává v neutrálním kontextu, lze však spojovat i s celkovou marginální distribucí *náhodou* v iniciální pozici v otázkách. V datech se vyskytuje přibližně ve 2 % (ze 100 náhodných výskytů v korpusu se *náhodou* vyskytuje pouze ve dvou případech). Je tedy patrné, že konfrontace s *náhodou* v této pozici není z hlediska celkového výskytu pro mluvčí běžná a lze předpokládat, že při posuzování se mohlo jednat o efekt, jenž se i v případě otázek, které užití *náhodou* umožňují, do přirozenosti propisuje.

Z důvodu nedostatečného prostoru bakalářské práce téma pozice částice v přímých zjišťovacích tázacích větách dále nerozvíjíme.

4.6 Shrnující diskuze

Jak předjímá dílčí diskuze hlavního experimentu, u přímých zjišťovacích tázacích vět nacházíme predikovanou interakci. Užití částice *náhodou* je v otázkách, které jsou zasazeny do kontextu implikujícího čtení nabídky či žádosti, mluvčími považováno jako méně přirozené než v jejich protějšku, v němž se částice *náhodou* nenachází. Vzhledem k tomu, že k takovému poklesu nedochází u otázek epistemických, otázka vyjadřující epistemický bias se ukazuje jako zásadní pro použití částice.

Ačkoliv predikce pro přímé zjišťovací tázací věty byla vztažena i k zjišťovacím tázacím větám nepřímým, k obdobnému efektu nedochází, a to nezávisle na způsobu implikace typu performativního užití. Pro věty, jež epistemické či neepistemické čtení vyjadřují kontextově,

navíc vyvstal obdobný efekt, který lze spatřit i u výsledků hlavního experimentu, tedy že zjišťovací tázací věta je výrazně méně přirozenou v kontextu implikujícím epistemické čtení.

Pro to, aby bylo v nabídce či žádosti *náhodou* vnímáno jako nepřirozené, se musí nacházet v přímé tázací větě, která dokáže vyjádřit ilokuční sílu. V případech, kdy se *náhodou* vyskytne v nepřímých zjišťovacích tázacích větách, které ilokuční sílu vyjadřovat nedokážou a pouze podávají faktické sdělení, se jako nepřirozené nejeví.

U obou experimentů, resp. experimentu se zjišťovacími tázacími větami přímými a nepřímými, u kterých docházelo k manipulaci s kontextem, lze spatřit nepredikovaný efekt celkového poklesu v hodnocení věty v epistemickém kontextu. Pokles interpretujeme jako nepřirozenost kombinace epistemického čtení s perfektivním aspektem slovesa. Na základě experimentálních výsledků tak předpokládáme, že mluvčí v komunikaci rozlišují mezi jednotlivými typy direktivních mluvních aktů nejen dle kontextu, ale právě dle gramatického aspektu slovesa. Interpretace je podpořena výsledky jednoho ze stimulů přímých zjišťovacích tázacích vět, který i pro přímý direktivní akt nabídky užívá imperfektivního aspektu a jinde sledovaný pokles není přítomen.

Diskuze, která se tak v oblasti zjišťovacích tázacích vět otevírá, je nejen záležitost možných podmínek pro distribuci částice *náhodou* v přímých a nepřímých zjišťovacích tázacích větách, ale též otázka gramatického aspektu sloves v direktivních mluvních aktech jako vnitřně diferenciované kategorii.

4.6.1 Performativita zjišťovacích tázacích vět

K otázce gramatického aspektu dosavadní literatura poskytuje odpovědi pouze pro věty deklarativní. Deklarativní věty ve slovanských jazycích performativně užívají výhradně imperfektivního vidu (např. souhrnně pro slovanské jazyky Dickey 2015, pro češtinu Hirschová 2012), i pro věty deklarativní se však literatura přednostně vyjadřuje k větám, jež představují ukázkové typy performativních vět, tedy explicitní performativní formule. Ty nabývají specifické formy, kdy je ilokuční sloveso slovesem maticové věty a vedlejší věta tematizuje předmět ilokučního aktu (viz příklad 24, převzat z Hirschové 2012).

(24) a. *Narízuji vám, abyste okamžitě odešli.* performativní formule

Hirschová (2017b) se k tázacím větám v češtině a jejich ilokuci vyjadřuje jako k typu, který jakkoli je vždy rozeznatelný a specifický, nemá konkrétní slovesnou formu. Výsledky experimentu pro částici *náhodou* však ukazují, že z hlediska gramatických prostředků mluvčí zřetelně rozlišují mezi perfektivním aspektem výhradně užívaným pro přímé direktivní mluvní akty vyjadřující žádost či nabídku a mezi imperfektivním aspektem užívaným v epistemických tázacích větách.

Jakkoliv je tak perfektivní aspekt spatřován jako neschopný performativního užití v deklarativních větách a performativních formulích, u direktivních mluvních aktů, tedy přímých i nepřímých zjišťovacích tázacích vět, je zásadní gramatickou kategorií.

4.6.2 Důsledky pro interpretaci částice *náhodou*

Teoretická část předcházející experimentu a experiment sám vyvozují závěry pro performativnost zjišťovacích tázacích vět, ale i pro celkovou interpretaci částice *náhodou* a její užití v direktivních mluvních aktech, jež se manifestují jako přímé i nepřímé zjišťovací tázací věty.

Na základě výsledných dat lze soudit, že výskyt *náhodou* ve zjišťovacích otázkách doprovází konkrétní kontextuální a gramatické podmínky. Neschopnost *náhodou* se vyskytovat bez podpůrných modálních prostředků se ukazuje v korpusové analýze a hypotézy byly potvrzeny i experimentálním způsobem.

V epistemických otázkách je nejzásadnější podmínkou negace. Jak dokládá nedávný experimentální výzkum soustředící se na negaci ve zjišťovacích otázkách (Staňková 2023), v případě, kdy je *náhodou* užito v otázkách bez negace, přirozenost dané otázky pro mluvčí klesá a dochází k rovnoměrné distribuci hodnocení napříč možným spektrem.

Pozitivní zjišťovací otázky neimplikují přítomnost epistemického biasu, na rozdíl od toho negace ve zjišťovacích otázkách a priori předjímá pozitivní epistemický bias. *Náhodou* zde tak není lexikálním prvkem, který by dokázal epistemický bias vyjadřovat sám o sobě, pouze z původní otázky s již přítomným biasem činí silnější alternativu, která, podobně jako částice *třeba*, zahrnuje mezi možné alternativy i ty méně pravděpodobné.

U otázek, jež jsou přímým direktivním aktem nabídky či žádosti, se o negaci nelze bavit jako o prvku, který předjímá pozitivní epistemický bias. Vzhledem k odlišnému podtypu direktivního mluvního aktu je negace spíše než primárním vyjádřením epistemické modality ilokuční negací, jednou z možných manifestací zdvořilosti, která přímou formulaci činí zdvořilejší, příp. nepřímou za přítomnosti dalších modálních prostředků.

V kontextu nabídky či žádosti, které kromě negace neobsahují žádné modální prostředky, *náhodou* nemůže být užito, neboť se jako prvek intezifikačního charakteru nemá k čemu vztáhnout, není přítomný předpoklad mluvího, který by mohl být zjednoznačněn.

Částice *náhodou* tak potřebuje již přítomný epistemický bias vyjadřující se k možným alternativám, aby tuto množinu mohlo rozšířit o ty alternativy, jež se mluvčímu jeví jako méně pravděpodobné (Šimík v tisku) s přihlédnutím k aktuálnímu kontextu komunikační situace. Užitím částice *náhodou* mluvčí zahrnuje nepravděpodobné alternativy mezi potenciální odpovědi, které v souladu s vlastním očekáváním vnímá jako preferované.

5 Závěr

Výskyt *náhodou* je doprovázen několika sémantickými a pragmatickými podmínkami. Jako zcela zásadní se jeví negace, a to pak zejména vysoká negace, jež je v češtině realizována interogativním slovosledem a možností licencovat pouze pozitivně polaritní výrazy. Vysoká negace ve zjišťovacích otázkách navíc implikuje pozitivní epistemický bias, se kterým je užití částice v silném sepětí.

Z významového hlediska se jedná o konsekvence propisující se do interpretace částice. Aby byla zjišťovací tázací věta s *náhodou* adresátem vnímána jako přirozená, je nutná nejen negace, která v epistemických tázacích větách vyjadřuje epistemický bias, ale v dalších typech direktivních mluvních aktů musí být doprovázena ještě jinými modálními prostředky. Negace je díky těmto prostředkům interpretována epistemicky a mluvčí tak může vyjádřit epistemický bias. Kontexty přímých žádostí a nabídek, jež jsou reprezentovány přímými zjišťovacími tázacími větami, se ukázaly být pro *náhodou* dle predikcí méně přirozené, neboť žádný z těchto prostředků neobsahují.

Experimentální data tak jsou vypovídající nejen o možnosti zapojení částice *náhodou* do přímých žádostí a nabídek, ale poukázala i k problematice způsobu vyjádření různých direktivních mluvních aktů v češtině. Pro posouzení přirozenosti zjišťovacích tázacích vět se ukázal jako signifikantní gramatický aspekt slovesa. Mluvčí aktivně rozeznávají mezi jednotlivými mluvními akty i na bázi aspektu, přičemž pro nabídky a žádosti se jeví jako určující především perfektivní aspekt, pro tázací věty epistemické pak imperfektivní aspekt, a to jak v přímých zjišťovacích tázacích větách, tak nepřímých.

Významové vymezení částice *náhodou* dle popisných kritérií stanovených pro zjišťovací tázací věty a experimentální výsledky předesílají několik otázek, jež však v důsledku omezeného rozsahu bakalářské práce nemohly být dále zodpovězeny, a to zejména i) vztažení konceptů úzce souvisejících s přímými zjišťovacími tázacími větami na tázací věty nepřímé, jež vykazují odlišnou interakci mezi modalitou a užitím epistemických částic; ii) pozice částice *náhodou* a obecně částic v tázací větě a vliv na možnou interpretaci; v neposlední řadě iii) již zmíněná otázka role gramatického aspektu slovesa jakožto zásadního prvku rozlišujícího mezi direktivními mluvními akty reprezentovanými zjišťovacími tázacími větami či obecně otázka vyjádření ilokučních aktů v češtině.

Literatura

- AnderBois, S. (2019). Negation, alternatives, and negative polar questions in American English. In Klaus von Heusinger, Edgar Onea & Malte Zimmermann (eds.), *Questions in Discourse – volume 1: Semantics* (Current Research in the Semantics Pragmatics-Interface 35), Leiden; Boston: Brill, s. 118–171.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: OUP.
- Bauer, J. – Grepl, M. (1980). *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Bayer, J. – Obenauer, H. G. (2012). Discourse Particles, Clause Structure, and Question Types. In *The Linguistic Review*, 28.
- Běličová, H. (1983). *Modální báze jednoduché věty a souvětí: (k porovnávací syntaxi češtiny a ruštiny)*. Praha: Československá akademie věd.
- Běličová, H. (1989). Zjišťovací otázky kladné a záporné ve slovanských jazycích. In *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, ročník 58, (1–2), s. 97–105.
- Blaszczyk, I. – Karlík, P. (2017). Modalita. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Čermák, F. (2008). Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině. In Kopřivová, M. & M. Waclawicová (eds.), *Čeština v mluveném korpusu*, s. 63–74.
- Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. (1987). *Mluvnice češtiny. 3, Skladba*. Praha: Academia.
- Dickey, S. M. (2015). The Aspectual Development of Performatives in Slavic. In *Zeitschrift für Slavische Philologie*, ročník 71, číslo 2, s. 249–304.
- De Haan, F. (1999). Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries. In *Southwest Journal of Linguistics*, ročník 18, s. 83–101.
- Dočekal, M. (2017). Negativně polaritní výraz. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Dokulil, M. (1954). K modální výstavbě věty. In J. Bělič (ed.), *Studie a práce lingvistické: k šedesátým narozeninám akademika Bohuslava Havránka*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 254–262.
- Dřímál, J. (2008). *Otázky a otázkové věty v češtině*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Goodhue, D. (2022). Isn't there more than one way to bias a polar question? In *Natural Language Semantics*, ročník 30, číslo 4, s. 379–413.
- Grepl, M. (1979a). Úvodní poznámky k tzv. jistotní modalitě. In *Slovo a slovesnost*, ročník 40, číslo 2, s. 81–87.
- Grepl, M. (1979b). Některé problémy jistotní modality. In *Slovo a slovesnost*, ročník 40, číslo 2, s. 102–104.
- Grepl, M. (1979c). O větách tázacích. In *Naše řeč*, ročník 48, číslo 5, s. 276–291.

- Grepl, M. – Karlík, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Grepl, M. (2017). Indirektní realizace komunikační funkce. In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Hirschová, M. (1988). Uplatňování negace ve výpovědích s performativní platností. In *Slovo a slovesnost*, ročník 49, číslo 2, s. 101–110.
- Hirschová, M. (2012). Performativnost a gramatické kategorie slovesa. In *Slovo a slovesnost*, ročník 73, číslo 1, s. 3–12.
- Hirschová, M. (2017a). Hedge. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Hirschová, M. (2017b). Ilokuce. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Hirschová, M. (2022). *Pragmatika v češtině*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Kopecký, J. (2010). Komunikační funkce záporných otázek zjišťovacích. In *Naše řeč*, ročník 93, číslo 1, s. 1–15.
- Kopřivová, M. et al. (2017). *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha.
- Koštejnová, A. (v přípravě). *Užití a interpretace částice snad ve zjišťovacích tázacích větách*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Křen, M. et al. (2022). *Korpus SYN, verze 11 ze 14. 12. 2022*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha.
- Ladd, D. R. (1981). A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In *Proceedings of Chicago Linguistic Society*, ročník 17, s. 164–171.
- Lang, E. (1979). Zum Status der Satzadverbiale. In *Slovo a slovesnost*, ročník 40, s. 200–213.
- Meyer, R. (2017). Tázací věta. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Nekula, M. (2017a). Částice. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Nekula, M. (2017b). Zdvořilost. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Nekula, M. (2017c). Modifikační částice. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Repp, S. (2013). *Common Ground Management: Modal particles, Illocutionary Negation and verum*. Gutzmann & Hans-Martin Gärtner (Hrsg.), *Expressives and beyond. Explorations of Conventional Non-Truth-Conditional Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- Repp, S. – Geist, L. (v tisku). *Negative polar questions in Russian: Question bias and question concern*. Benz, A., Krifka, M. Trinh T. & Yatsushiro, K. (eds.). *Volume on Biased question*.

- R Core Team (2021). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria.
- Romero, M. – Han, Ch. (2004). On Negative "Yes/No" Questions. In *Linguistics and Philosophy*, ročník 27, číslo 5, s. 609–658.
- Searle, J. R. (1975). *Indirect speech acts*. P. Cole, J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3*. New York: Academic Press.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: CUP.
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. In *Language in Society*, ročník 5, s. 1–23.
- Sedláček, J. (1973). O modalitě vedlejších vět v slovanských jazycích. Otázky slovanské syntaxe. III, *Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.–30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J. E. Purkyně, s. 227–231.
- Staňková, A. (2023). *The expression of speaker's bias in Czech polar questions*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Stalnaker, R. C. (1991). Pragmatic Presuppositions. In S. Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*. New York, Oxford: OUP, s. 471–482.
- Starschenko, A. – Wierzba, M. (2022). *L-Rex*.
- Sudo, Y. (2013). Biased polar questions in English and Japanese. In Daniel Gutzmann & Hans-Martin Gärtner (eds.), *Beyond expressives: Explorations in use-conditional meaning* (Current Research in the Semantics / Pragmatics Interface 28). Leiden: Brill, s. 275–295.
- Ševčíková, M. (2009). Funkce kondicionálu z hlediska významové roviny. In *Studies in Computational and Theoretical Linguistics*. Praha: ÚFAL MFF UK.
- Šimík, R. (v tisku). Polar question semantics and bias: Lessons from Slavic/Czech. In *Semantics of Slavic Languages*. Open Slavic Linguistics. Berlin: Language Science Press.
- Šindlerová, J. – Štěpánková, B. (2021). Between Adverbs and Particles: a Corpus Study of Selected Intensifiers. In *Jazykovědný časopis*, ročník 72, číslo 2, s. 444–453.
- Šmilauer, V. (1969). *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Štícha, F. (1984). Konkurence kladu a záporu v otázkách zjišťovacích. In *Naše řeč*, ročník 67, číslo 2, s. 76–83.
- Štícha, F. a kol. (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Vondráček, M. (1999). Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. In *Naše řeč*, ročník 82, číslo 2, s. 72–78.
- Wackernagel, J. (2020). *On a law of Indo-European word order: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*. Berlin: Language Science Press.
- Žaža, S. (1979). K úloze tzv. větných adverbií při vyjadřování postoje mluvčího k propozičnímu obsahu. In *Slovo a slovesnost*, ročník 40, číslo 2, s. 135–138.